

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

Azərbaycanda biznes mühitinin formalaşdırılmasında dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri

Tələbə: Sevinc Ələkbərzadə

Elmi rəhbər: Səbuhi Tanrıverdiyev

UNEC SABAH

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Aprel 2018

Giriş

Azərbaycan müstəqilliyə nail olduqdan bəri başlıca dövlət prioritetləri arasında milli iqtisadiyyatının inkişafı, əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılması və xaricdən investorların cəlb olunması başlıca yer tutmaqdadır.

Azərbaycan son vaxtlarda sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi yolunda geniş islahatlar həyata keçirilir. Xarici birbaşa investisiyaların (XBI) ölkəyə cəlb edilməsi və kiçik və orta müəssisələrin inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli biznes mühitinin əsasının qoyulması mühüm amillərdən biridir. Başlıca hədəf ölkədə əlverişli biznes və investisiya mühitinin əsasının qoyulması, qeyri-neft sektorunda azad sahibkarlığın stimullaşdırılması, rəqabətqabiliyyətli milli iqtisadiyyatın yaradılması, ixrac potensialının yüksəldilməsi, yeni iş yerlərinin açılmasının stimullaşdırılmasıdır. Bunun üçün həyata keçirilmiş tədbirlərin nəticəsi olaraq, ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətini və biznes mühitini tənzimləyən iqtisadi qanunvericilik daha da inkişaf etdirilmiş, hüquqi prosedurlar və qaydalar əhəmiyyətli dərəcədə liberallaşdırılmış, “bir pəncərə” sistemi tətbiq olunmaqla biznes qeydiyyatı sadələşdirilmiş, sahibkarlığa, həmçinin kiçik və orta sahibkarlığa dövlət dəstəyi mexanizmi inkişaf etdirilmiş, idxal-ixrac prosedurları daha da asanlaşdırılmış, ixrac rüsumları ləğv olunmuşdur.

Biznes mühitinin təkmilləşdirilməsi üçün təhlükəsizliyin, investorların hüquqlarının müdafiəsinin və müvafiq zəmanətlərin verilməsinin, şəffaflığın, qanunvericilikdə stabilliyin, yaxşı idarəetmənin, korrupsiyanın aradan qaldırılmasına yönəlmiş dövlət tədbirlər həyata keçirir ki, bunun nəticəsində ölkəmiz bir çox beynəlxalq iqtisadi hesabatlarda irəliləməkdədir.

Mündəricat:

Giriş.....	2
-------------------	---------------

FƏSİL I. ƏLVERİŞLİ BİZNES MÜHİTİNİN FORMALAŞDIRILMASININ METODOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ

1.1. Biznes fəaliyyətinin mahiyyəti və iqtisadi-sosial inkişafın təmin edilməsində rolu.....	3
1.2. Biznes mühitinin mahiyyəti və onu formalaşdıran əsas elementlər.....	17
1.3. Milli iqtisadiyyatın inkişafında əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılmasının əhəmiyyəti.....	30

FƏSİL II. AZƏRBAYCANDA BİZNES MÜHİTİNİN FORMALAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTİNDƏ DÖVLƏT TƏDBİRLƏRİNİN İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ QANUNVERİCİLİK TƏMİNATININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

2.1. Biznes mühitinin formalaşdırılması ilə bağlı dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri.....	34
2.2. Azərbaycanda biznes mühitinin formalaşdırılması və onun inkişafı istiqamətində dövlət tədbirlərinin əsas istiqamətləri.....	40
2.3. Azərbaycanda əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılmasının qanunvericilik bazası və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	44
Nəticə və təkliflər.....	55
İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar.....	56

FƏSİL I. ƏLVERİŞLİ BİZNES MÜHİTİNİN FORMALAŞDIRILMASININ METODOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ

1.1. Biznes fəaliyyətinin mahiyyəti və iqtisadi-sosial inkişafın təmin edilməsində rolu

İqtisadi inkişaf və rifah biznes fəaliyyəti ilə bilavasitə əlaqədardır. Ümumilikdə biznes məfhumuna iqtisadi termin kimi yanaşdıqda onun beynəlxalq söz kimi dünyanın bütün ölkələrində istifadə olunduğunu görə bilərik. Biznes qazanc əldə etmək məqsədilə həyata keçirilən iqtisadi fəaliyyət növü olub, “iş”, “işgüzarlıq” anlamını ifadə edir. “Biznes” sözü bizim dilimizdə “sahibkarlıq” anlayışı ilə uyğun gəlir. Müvafiq fəaliyyətlə məşğul olan şəxs isə “biznesmen” və yaxud “sahibkar” adlandırılır.

Biznes fəaliyyətini müxtəlif formalarda şərtləndirmək olar. Ümumi mənada biznes iş, fəaliyyət anlamını ifadə edir. Biznes müştərilərin tələbatının ödənilməsi və mənfəət əldə olunması məqsədilə iş adamları arasında reallaşan işgüzar münasibətlərin məcmusu kimi qiymətləndirmək olar. Biznes təkcə kommersiya yönümlü fəaliyyət deyil, həm də istehsal sferasında reallaşan fəaliyyətdir. Biznes fiziki şəxslər, müəssisə və təşkilatlar tərəfindən təbii sərvətlərin istismarı, müxtəlif növ məhsulların istehsalı və satışı, xidmətlərin göstərilməsi və s. üzrə görülən işlərdir.

«Biznes» «sahibkarlıq» anlayışları iqtisadi ədəbiyyatlarda və praktiki fəaliyyətdə sinonim kimi istifadə olunur. Bu anlayışlar bir-birinə çox yaxın olsalar da, ifadə etdiyi mənalara görə bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirlər. Biznes özlüyündə geniş, bir məfhumdur. Əslində, sahibkarlıq biznesin ayrılmaz tərkib hissəsidir və onun mühüm istiqaməti sayılır. Biznes isə bütöv bir sistemdir və onun tərkibinə sahibkarlıq, istehlak, əmək və dövlət biznes növləri daxildir. Yuxarıda sadalanan biznes növləri öz aralarında bir-birilə sıx əlaqədar olmaqla qarşılıqlı fəaliyyətdədirlər.

Biznes növlərinin qarşılıqlı əlaqəsi, həmçinin biznes növlərindən hər

birinin fəaliyyəti bir sıra fərqləndirici əlamətlərlə müəyyən olunur. Biznesin başlıca əlamətlərini aşağıdakı kimi ümumiləşdirə bilərik:

- iqtisadi subyektlər arasında münasibətlərin dəyişməsi, biznesin fərqli-fərqli növlərinin qarşılıqlı fəaliyyətin göstərməsinə tələbat;
- öz maraqlarının gerçəkləşdirilməsinə cəhd, öz maraqlarının biznes tərəfdaşına təkid edilməsi;
- şəxsi, kollektiv təşəbbüskarlığın mövcudluğu;
- qarşıya qoyulmuş məqsədə yetişmək üçün riskə getmək qabiliyyətinin olması.

«Sahibkar» anlayışı haqqında müxtəlif fikirlərə rast gəlmək olar, fəqət onların hamısında müəyyən oxşarlıq gözə çarpır. Sahibkar haqqında çoxsaylı baxışları ümumiləşdirməklə belə bir nəticə çıxarmaq olar:

Sahibkar - riskli şəraitdə fəaliyyət göstərən, təşəbbüskar, yaradıcı və sosial-iqtisadi mexanizmi təşkil edən yenilikçi şəxsdir. «Sahibkar və sahibkarlıq» anlayışlarında yaxınlaşma hiss olunsa da, əslində sahibkar - sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olan şəxsdir.

Azərbaycan Respublikası ərazisində sahibkarlıq fəaliyyəti ilə aşağıdakı şəxslər məşğul ola bilərlər:

- fəaliyyət qabiliyyətli hesab olunan, respublikanın hər bir vətəndaşı;
- mülkiyyət formasının xarakterindən asılı olmayaraq hər bir hüquqi şəxs;
- hər bir xarici vətəndaş, həmçinin vətəndaşlığı olmayan şəxs;
- xarici hüquqi şəxslər və s.

Sahibkarlığın subyektləri həm fərdi adamlar, həm də partnyorların birliyi ola bilər. Sahibkarlığın subyekti kimi fərdi adamlar şəxsi, yaxud ailə müəssisəsi təşkil etməklə çıxış edə bilərlər. Həmin tip sahibkarlar öz əmək

məsərəfləri ilə məhdudlaşmaqla yanaşı, eyni zamanda işə qəbul etdiyi adamların əməyindən də istifadə edə bilirlər. Sahibkarlığın obyektini kimi tərəfdaşların birlikləri, müxtəlif təsərrüfat assosiasiyaları, icarə kollektivləri, səhmdar cəmiyyətləri, həmçinin də yoldaşlıq formasında çıxış edə bilirlər.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin ən əsas cəhətlərinə aşağıdakıları aid etmək mümkündür:

1. Təsərrüfat subyektlərinin sərbəstliyi və müstəqilliyi. Sahibkarlar hər bir məsələ üzrə qərar qəbul etdikdə hüquqi norma çərçivəsində sərbəstdirlər.
2. İqtisadi maraq. Hər bir sahibkarın ən əsas məqsədi yüksək mənfəət əldə etməkdir. Bundan əlavə, sahibkar öz fərdi məqsədinə yetişmək üçün ictimai mənafeyə də nail olunmasına gətirib çıxarır;
3. Təsərrüfat riski və məsuliyyət. İstənilən bir dəqiq hesablamada, əsaslandırılmış, və düşünülmüş, proqnozda, yaxud idarəetmə qərarında bir qeyri-müəyyənlik, risk mövcuddur.

Sahibkarlığın qeyd olunan mühüm əlamətləri bir-birilə qarşılıqlı şəkildə əlaqədardır. Xüsusi sahibkarlığın başlıca məqsədi qazanc, mənfəət götürmək olsa da, cəmiyyətin ümumi iqtisadi tərəqqisi baxımından xüsusi sahibkarlığa fərqli yöndən də yanaşmaq lazımdır. A.Smit bunu açıqlayaraq yazmışdır ki, xüsusi sahibkar bilavasitə mənfəət götürmək naminə fəaliyyət göstərsə belə, o, eyni zamanda bilavasitə öz əmlakına aid olmayan başqa zəruri, vacib amala, cəmiyyətin ümumi mənafeyinə (məsələn, məhsul istehsalının artmasına və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, səmərəli fəaliyyətə, mədəni ticarət xidmətinə, istehsalın modernləşdirilməsinə, iqtisadiyyatın demokratikləşməsinə və s.) də dəstək vermiş olur. Deməli, xüsusi sahibkarlıqla məşğul olmaq yalnız şəxsi mənafe məsələsi deyil, eyni zamanda ictimai məsələdir.

Azad bazar iqtisadiyyatı sahibkarlığın sürətli inkişafına və müxtəlif cür fəaliyyət sferalarında özünün işi (biznesi) olan sahibkarların sayının artmasını

stimullaşdırır. Sahibkarlıq fəaliyyəti xüsusi işin yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu isə adətən risklə və yeniliklər yaradılarkən qarşılaşdıqları müqavimətin yox edilməsi ilə əlaqədardır. Sahibkarlığın uğurla təkmilləşdirilməsi üçün müəyyən şəraitin və amillərin mövcudluğu vacibdir ki, bunlara aid etmək olar:

- şəxsi marağın və mənfəətin olması;
- mühafizə sisteminin etibarlı olması;
- qeyri-müəyyənliyin, risk dərəcəsinin minimumlaşdırılması;
- bazarda boşluq və ya kasadlığın olması, yaxud bazarda payın artırılması ehtimalı;
- sahibkarlıq rentasının olması, yaxud mənfəətin yüksəldilməsi şansı;
- resursların bölüşdürülməsi, həmçinin yeniliklərin idarə edilməsi bacarığı.

Sahibkar - işin gəlirliliyini ölçən, yeni müəssisənin təşkili, və ya yeni ideyanın (məhsulun), və yaxud xidmətin işlənilib hazırlanması ilə əlaqədar riski və öhdəliyi öz üzərinə götürə bilən təşəbbüskar insandır. Sahibkarlıq fəaliyyəti də məhz işin gəlirliliyini ölçməyi və cari resursların daha faydalı bölüşdürülməsini bacarmaqdır.

Sahibkarlıq imkanları aşağıdakı formada təzahür edə bilər:

- mövcud tələbatın qarşılanmasının daha effektiv və faydalı üsullarının axtarılıb tapılması;
- mövcud tələbatı qarşılamaq üçün texnologiyaların işlənərək hazır vəziyyətə gətirilməsi;
- biznesin effektiv həyata keçirilməsi üçün qanunvericilikdən istifadə.

Sahibkar - bir qayda olaraq, tələbatın strukturunu, xarakterini bilən və onları ödəməyə qadir olan yaradıcı, ixtiraçı və enerjili fərddir. Bəzi sahibkarlar eyni zamanda, xüsusilə kiçik biznesdə menecer adlanırlar. Fəqət hətta ən münasib, layiqli sahibkarlar idarəedicilərin vasitəçilərinə çevrilə bildiyi halda,

təşəbbüskar, peşəkar menecer isə effektiv dəyişikliklərə nail ola bilər. Təşkilatı-idarəetmə fəaliyyəti menecerlərin peşəkar bilik, qabiliyyət, yenilikçilik və iş təcrübəsinin olmasını tələb edir. Əgər sahibkarın şəxsiyyət, peşəkarlıq səviyyəsi menecerdə olması gözlənilən tələblərlə uyuşursa, onda o menecer funksiyasını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməklə sahibkar ola bilər. Əks təqdirdə sahibkar sadəcə əmlak sahibi olaraq qalmaqla idarəetmə funksiyasını peşəkar menecərə təhvil verir. Dünya təcrübəsi sübut edir ki, işçilərin 7-8 faizindən çoxu sahibkarlığa meyilli adamlar olurlar.

Çox sahələrdə olduğu kimi, sahibkarlıq fəaliyyətinin təməlində də görəcəyiniz işin düzgün və hərtərəfli planlaşdırılması durur. Sahibkar öz biznesinə başlamazdan qabaq müəyyən analitik işlər aparmalıdırlar:

- Biznes fəaliyyətinin başlıca istiqamətlərini müəyyənləşdirmək. Hansı fəaliyyət növü məşğul olmaq istəməyiniz barədə dəqiq məlumata sahib olmaq vacibdir. Məlumdur ki, kiçik sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olan əksər şəxslər öz şəxsi təcrübəsi, bacarıqları və praktiki bilikləri olan sahələrdə fəaliyyət göstərirlər. Misal üçün, əgər sahibkarın kənd təsərrüfatı sferasında hərtərəfli bilik və bacarıqları varsa, onlar fəaliyyətlərini bu istiqamətdə formalaşdırmaqla digər təcrübəsiz rəqiblərlə müqayisədə bir sıra avantajlar qazanırlar. Burada sahibkarın xüsusi təcrübəsi və mövcud potensialı, qurulan biznesin rəqabət dərəcəsi və eyni zamanda həmin məhsul və ya xidmətə nəzərdə tutulan tələbi nəzərə almaq zəruridir;

- İsgüzar ticarət zonasını, kommersiya imkanlarının həcmi müəyyənləşdirmək, habelə peşəkar icraçı kadrlar kollektivi formalaşdırmaq, məşğul olmaq istədiyiniz fəaliyyət üçün sizə tələb olunan resursları araşdırmaq və əldə etmək (maliyyə ehtiyatı, iş qüvvəsi, ofis, anbar və torpaq ərazisi və s.)

Sahibkarlıq fəaliyyətinin xarakterindən asılı olaraq lazım olan avadanlıqlar, qurğular və digər vasitələr, onları əldə etmək üçün lazım olan

maliyyə vəsaiti və müvafiq ixtisasa malik işçi qüvvəsi barədə dəqiq informasiyaya malik olmaq gərəklidir.

- Bazarın təhlili, mövcud maliyyə imkanlarını qiymətləndirmək, yəni firmanın fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri xərclərin miqdarını, biznes-tsiklin başlaması üçün dövrüyyə vəsaitinin həcmi, habelə nizamnamə kapitalının miqdarını və maliyyələşdirmənin mümkün mənbələrini müəyyənləşdirmək. Bu mərhələdə sahibkar bazar araşdırması aparmaqla bazara çıxaracağı məhsulun (işin və ya xidmətin) potensial müştərilərinin sayı, oxşar məhsul (iş, xidmət) təklif edən rəqib sahibkarlar barədə məlumatları analiz edir və əldə etdiyi informasiya əsasında müvafiq qərarlar verir (məsələn, satış yerinin düzgün seçilməsi, təklif etdiyi məhsulun digər alternative məhsullardan fərqləndirəcək və müştəriləri cəlb edəcək xüsusiyyətləri və s.).

- Satışın təşkili mərhələsi. Satışın təşkili zamanı əsas diqqətə alınan amillərdən biri təklif edilən məhsulun (işin, xidmətin) bazar qiymətidir. Qiymətin formalaşması zamanı bir sıra nəzərə alınmalı faktorlar vardır: məhsulun hazırlanmasına çəkilən ümumi xərclər (maya dəyəri), sahibkarın gəlirlilik norması, bazarda eynicinsli məhsulların orta qiyməti və s. Bundan əlavə, məhsulun satıcısı əvvəlcədən alıcılar ilə (ərzaq məhsullarının istehsalçılarından və satıcılarından alan tədarük və təchizat dövlət agentiyi, distribütorlar, topdan satış mərkəzləri, mağazalar və s.) hazır məhsulun satılması ilə bağlı qabaqcadan razılığa gələ bilirlər.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsində 2 əsas mənbə mühüm rol oynayır: şəxsi kapital və cəlb edilmiş vəsaitlər. Sahibkarın şəxsi vəsaiti onun özünə məxsus olan və sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə yatırmaq üçün istifadə etdiyi maliyyə vəsaitidir. Cəlb edilmiş vəsaitlərdən bəhs etdikdə isə başqa mənbələrdən əldə edilən pul resursları nəzərdə tutulur (məsələn, bank krediti). Misal olaraq, xərclər smetasına əsasən sahibkarın ilkin məsrəfi 8200 manat təşkil edir və onun şəxsi kapitalının miqdarı 3500 manat təşkil edir. Sahibkar qalan 4700 manatı Sahibkarlığa Kömək Milli

Fonduna (SKMF) müraciət edərək əldə etmək istədikdə, SKMF tərəfindən biznes plan analiz edilir və sonra əgər uyğundursa, sahibkarın maliyyələşdirilməsinə müsbət rəy verilərək illik 8% dərəcə ilə 3 illik kredit müqaviləsi imzalanır.

Sahibkarlıq prosesi aşağıdakı mərhələləri əhatə edir:

- 1) Qeydiyyat mərhələsi – Biznes hərtərəfli planlaşdırıldıqdan sonra, sahibkarlıq fəaliyyətinə başlamamışdan qabaq sahibkar ilkin olaraq, vergi ödəyicisi qismində vergi orqanında qeydiyyatı götürülməli, fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinə görə maliyyə vəsaitinin cəlb olunması tələb edildiyi təqdirdə onun əldə olunmasıyla əlaqədar müvafiq tədbirlər görməli, sahibkarlıq fəaliyyətinin icra edilməsi zamanı isə əldə etdiyi gəlirdən vergiləri hesablamaq, bəyan edərək dövlət büdcəsinə köçürməlidir.

Hər bir fəaliyyət qabiliyyəti olan fiziki şəxs sahibkarlıq fəaliyyətilə fərdi sahibkar olaraq, yaxud da hüquqi şəxs yaratmaqla məşğul ola bilər. Fərdi sahibkarlığı fiziki şəxslərin gəlir əldə etmək məqsədilə hüquqi şəxs yaratmadan fərdi şəkildə, özəl mülkiyyətinə əsaslanaraq, risk və öhdəliyi öz üzərinə götürərək həyata keçirdiyi sahibkarlıq fəaliyyəti kimi şərtləndirə bilərik.

Hüquqi şəxs isə xüsusi yaradılmış və qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada dövlət qeydiyyatından keçən, müstəqil balansla malik olmaqla bir qurumdur ki, mülkiyyətində özəl əmlakı vardır, öz öhdəlikləri, məsuliyyəti üçün bu əmlakla cavabdehlik daşıyır, öz adından əmlak və şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarını əldə etmək və reallaşdırmaq, vəzifələr daşımaq, məhkəmədə iddiaçı və yaxud da cavabdeh olmaq hüququna malikdir.

Sahibkar fəaliyyətini həyata keçirəcəyi təsərrüfat obyektini, məsələn, mağazanı, kafeni, istehsal sahini, fərdi, anbarı və s. yerləşdiyi ərazidə

mövcud olan vergi orqanına müraciət etməklə uçota qoymalı, nağdsız hesablaşmaların aparılması və o cümlədən, kreditlərin götürülməsi məqsədilə istədiyi bankda hesab açmalı, nağd pul hesablaşmaları aparıldıqda isə təsərrüfat obyektində nəzarət-kassa aparatı quraşdırılmalıdır.

2) Öhdəliklərə əməl olunması - Sahibkar vergi ödəyicisi olaraq qeydiyyatda alındığı zaman seçmiş olduğu vergitutma sisteminə, həmçinin yaranan vergitutma obyektlərinə müvafiq olaraq müəyyən vergiləri (sadələşdirilmiş vergi və yaxud gəlir (mənfəət) vergisi, ƏDV, muzzdlu işlə gəlir vergisi, ödəmə mənbəyində tutulan digər vergilər və s.) hesablayaraq dövlət büdcəsinə köçürərək müvafiq bəyannamələri vergi orqanına təhvil verməlidir.

3) Mühasibat uçotu – Sahibkar öz iqtisadi fəaliyyətini düzgün qiymətləndirmək və maliyyə vəziyyəti barədə əhatəli məlumat almaq üçün mühasibat uçotu aparmalıdır. Mühasibat uçotu - təsərrüfat subyektlərinin öz təsərrüfat əməliyyatlarını və bütün maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini mühasibat hesabında ikili yazılış üsulu vasitəsilə yazılması və qaydaya salınması sistemini əks etdirir.

Mühasibat uçotu aşağıdakı 3 zəruri hissədən ibarətdir:

- Mühasibat balansı – sahibkarlıq fəaliyyətinin pul ilə ifadəsi və onun müəyyən zamana olan durumu haqda məlumatlar göstərilir. Mühasibat balansının aktivlər adlı bir tərəfində bu vəsaitlərin yerləşdirilməsi və ya sərf olunduğu mənbə (misal üçün, nağd pul, tikililər, avadanlıqlar və s.), passivlər adlı o biri tərəfində isə əldə edilən vəsaitlər və mənbələri (məsələn, şəxsi kapital və cəlb olunmuş vəsaitlər) əks olunur. Adından da bəlli olduğu kimi, mühasibat balansında bir tərəf hər zaman o biri tərəfə bərabər olmaqla tarazlıq yaratmalıdır.

- Gəlir-Ziyan hesabatı – bu hesabatda işə, təsərrüfat fəaliyyəti vaxtı bütün gəlirlər və məsrəflər gözdən keçirilir (məsələn, satışdan əldə olunan gəlir, xammalın satın alınmasına, əməkhaqqının verilməsinə sərf olunan xərclər və s.). Sənədin nəticəsi olaraq, təsərrüfat subyektinin müəyyən dövrü mənfəət və ya ziyanla bağlaması barədə məlumat toplamaq mümkündür.

Öz biznesini açmaq haqqında son qərar vermək üçün sahibkara dünya praktikasında SWOT təhlil metoduyla həyata keçirilən daxili və xarici imkanların təhlilini aparmaq təklif olunur. Onun köməyi ilə biznesin həyata keçirilməsinin daxili imkanları, mümkün olacaq təhlükələr, eyni zamanda firmanın qüvvətli və zəif tərəfləri müəyyənləşdirilir.

Strengths – Bu, biznesin güclü tərəflərini göstərir. Burada biznesin uğurlu olması ehtimalını artıran üstün cəhətləri təhlil edilir. Firma nə qədər bu xüsusiyyətlərə sahib olarsa, onun mənfəət gətirmə ehtimalı da bir o qədər artar.

Weaknessess – Firmanın zəif yönlerini göstərən bu hissədə firmanı uğursuzluğa gətirib çıxara biləcək tərəfləri araşdırılır.

Opportunities – Bu bölmədə firmanın gələcəkdə inkişaf edə biləcək potensial yönleri, imkanları təhlil edilir.

Threats – Firma üçün mümkün ola biləcək risklər və təhlükələr bu hissədə şərh olunur.

Biznesin açılması barədə qərar qəbuluna bu cür hərtərəfli yanaşma firmanın fəaliyyətinin ilk dövrlərində müflisləşməsi ehtimalını azaltmağa yardımçı olur.

Sahibkar icra etdiyi təsərrüfat fəaliyyəti üzrə əldə etdiyi nəticələr əsasında təhlillər aparmalı, müvafiq qərarlar qəbul etməli, yeni fəaliyyət prosesinə başlamazdan əvvəl qarşısına müəyyən hədəflər qoymalı və bu

hədəflərə çatmaq üçün müvafiq plan tərtib etməlidir. Misal üçün, sahibkar növbəti fəaliyyət müddətinin sonuna kimi ümumi dövriyyəsinin 25% artırılmasına nail olmaq üçün maliyyə nəticələri əsasında yeni işçilərin cəlb edilməsinə, xərclərin azaldılmasına və mövcud resurslardan mümkün qədər daha səmərəli istifadəsinə dair və bu kimi qərarlar verməlidir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin çətinliyi və mürəkkəbliyi sahibkara spesifik tələblərin qoyulması ilə səciyyələnir. Yetkin sahibkarın xarakterik əlamətlərinə aşağıdakılar aiddir:

- işin faydalılığını və perspektivliliyini qiymətləndirə bilmək;
- riskə getməyə hazırlıqlı olmaq;
- bazarın tələbatına tez uyğunlaşmaq, yeni əmtəə və xidmət istehsalına hazır olmaq;
- investorları və əlavə maliyyələşdirmə resurslarını tapmağı bacarmaq;
- son nəticəyə yönümlü olmaq;
- yenilikçi və fəal, özünə və tərəfdaşlarına münasibətdə tələbkar olmaq;
- öz rəqibləri arasında həmişə ən yaxşı olmağa cəhd etmək.

Biznesi müvəffəqiyyətlə reallaşdırmaq üçün sahibkar təkcə sadalanan keyfiyyətlərə malik olmaqla kifayətlənməməli, həm də iqtisadi və idarəçilik sahəsində də kifayət qədər biliyi olmalıdır.

Beləliklə, «biznes» anlayışı «sahibkarlıq» anlayışından təkcə öz məzmunun genişliyinə görə yox, eyni zamanda iştirakçıların tərkibinə görə fərqlənir. Çünki biznes təkcə bazar iqtisadiyyatının bütün iştirakçıları arasındakı münasibətləri deyil, eyni zamanda biznesmenlərin davranışını, istehlakçıların, mizdlü fəhlələrin və dövlət strukturlarının hərəkətini özündə birləşdirir.

Biznesin məqsədi - müəssisənin uzun müddət öz fəaliyyətində cəhd etdiyi son iqtisadi nəticədir. Biznesin məqsədi onun xarakterindən, inkişaf xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müxtəlif ola bilər. Onlardan ən mühümləri aşağıda qeyd olunmuşdur:

- mənfəət əldə olunması;
- biznesin inkişaf etdirilməsi üçün zəruri vəsaitlərin toplanması;
- cəmiyyətin ehtiyac duyduğu əmtəə və xidmətlərin təklif edilməsi;
- bazarda, sahədə qabaqcıl mövqenin tutulması;
- istehlakçıların tələbatının optimal şəkildə qarşılanması;
- öz əməkdaşlarına imkanlarını reallaşdırmaq şəraitinin yaradılması.

Biznesin məqsədində əsasən qarşıya konkret öhdəliklər qoyulur və həyata keçirilir. Biznesin məqsədi ilə qarşıya qoyulan öhdəliklər qarşılıqlı əlaqədardır. Bələ ki, əgər biznesin məqsədi fəaliyyətin konkret istiqamətini müəyyənləşdirirsə, öhdəlik həmin məqsədə kəmiyyət, keyfiyyət və vaxt etibarı ilə nail olmağı müəyyənləşdirir.

Biznes sisteminə isgüzar münasibətlərin subyektləri, biznesin infrastrukturunu, idarəetmə sistemi, marketinq, fəaliyyətin qiymətləndirilməsi və s. aiddir.

Biznesin subyektləri qismində sahibkarlar, istehlakçılar, mizdlu işçilər, dövlət strukturları çıxış edirlər. Onların qarşılıqlı fəaliyyətinin əsasında tərəflərin qarşılıqlı gəlir götürmək prinsipi durur.

Sahibkarlığın iki forması vardır: yeniliklərin yaradılması və iqtisadi olaraq reallaşdırılması - innovasiya sahibkarlığı; xalis bazar sahibkarlığı – marketinq. Azad sahibkarlığın mahiyyəti birinci formada – yeniliklərin, yəni

əvvəllər mövcud olmayan yeni istehsal amillərinin, məhsullarının kombinasiyasının (yeni istehsal funksiyasının) yaradılması prosesində tam anlaşılan olur.

Innovasiya biznesinin səmərəli təşkili “elm-istehsalat” tsiklinin bütün fazalarının sıx əlaqələndirilməsini, elmi araşdırmaların nəticələrinin innovasiya prosesinin bir mərhələsindən digərinə zəncirvari ötürülməsini, yeniliklər formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Əmtəə bazarının bir tərkib hissəsi olan yeniliklər bazarı qeyri-müəyyənlik şəraitində yaranır, innovasiya prosesinin xarakterindən asılı olaraq formalaşır.

Yeniliklər bazarının düzgün fəaliyyəti, hər şeydən öncə, intellektual mülkiyyətdən düzgün istifadə olunmasından asılıdır. Intellektual mülkiyyət dedikdə ağıl, zəka, zəhin mülkiyyəti başa düşülür. Milli sərvət sayılan intellektual mülkiyyət əsasən dörd növə bölünür: patent, ticarət markası, müəlliflik hüququ və sənaye sirləri. Bunların özünəməxsus fərqləndirici xüsusiyyətləri vardır. Məsələn, patent cəmiyyətdə yaradıcı adamlar arasında müqavilə kimi səciyyələnir. Ticarət markası (nişanı) firmanın, şirkətin keyfiyyət rəmzi olmaqla, malın (xidmətin) mənbəyini və onun başqa əmtəələrdən seçilən cəhətləridir. Müəlliflik hüququ isə orijinal müəlliflik işlərinə aiddir.

Kommersiya biznesi - əmtəə və xidmətlərin alqı-satqısı üzrə işlərin icra olunması ilə əlaqədardır. Biznesin bu növü iri həcmdə maliyyə vəsaiti tələb etmir və qoyulan vəsait digər bizneslərə nisbətən daha tez gəlir gətirir. Məhz buna görə, kommersiya biznesi ən geniş yayılmış biznes növüdür.

Kommersiya biznesinin ümumi strukturu müəyyən cəhətdən istehsal sahibkarlığının fəaliyyət sxeminə oxşardır. Lakin fərq ondadır ki, kommersiya biznesində material resurslarının əvəzinə hazır məhsul alınır və sonradan müəyyən qiymət fərqi qoyaraq istehlakçılara çatdırılır.

Kommersiya biznesinin fəaliyyət sferası əmtəə birjası ilə ticarət təşkilatlarıdır. Əmtəə birjası satıcılarla alıcıları bir yerdə toplamağa imkan yaradan təşkilati cəhətdən qanuniləşdirilmiş daim fəaliyyətdə olan bazardır. Əmtəə birjasında istənilən qaydalara uyğun olaraq ticarət əməliyyatları həyata keçirmək üçün kommersiya vasitəçiləri könüllü surətdə birləşirlər. Əmtəə birjasının məqsədi azad rəqabətin idarə olunması mexanizmini yaratmaq və onun köməyi ilə tələb və təklifin dəyişdirilməsini nəzərə almaqla real bazar qiymətlərini formalaşdırıb aşkara çıxarmaqdır.

Əmtəə birjasının yerinə yetirdiyi funksiyalar aşağıdakılardır:

- ticarət kontraktlarının bağlanması üzrə vasitəçilik xidmətlərinin göstərilməsi;
- əmtəə ticarətinin nizamlanması, ticarət əməliyyatlarının tənzimlənməsi və ticarət mübahisələrinin həll edilməsi;
- qiymətlər, istehsalın vəziyyəti və qiymətin formalaşmasına təsir edən digər amillər haqqında informasiyanın əldə olunması və çap edilməsi.

Bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrdə əmtəə birjaları müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərirlər. Müxtəlif formalarda təşkil edilən topdansatış ticarəti məhsulun istehsalçıdan bazara doğru hərəkətinin ilkin mərhələsini əhatə edir. Topdansatış ticarəti istehsal və istehlak arasında əlaqə yaradaraq vasitəçilik xarakteri daşıyır.

Maliyyə biznesi – kommersiya fəaliyyətinin xüsusi bir növü olan bu biznesdə alqı-satqı obyektə spesifik əmtəə-pul, valyuta və qiymətli kağızlar hesab edilir. Maliyyə biznesinin fəaliyyət dairəsi isə kommersiya bankları və fond birjaları hesab edilir. Maliyyə biznesində valyuta bazarının və qiymətli kağızlar bazarının təhlilini və marketinq tədqiqatlarının aparılması nəzərdə tutulur.

Banklar ilə müştərilər arasında münasibət müqavilə səciyyəsi daşıyır. Müştərinin kredit-hesablama xidməti üçün bankı sərbəst seçmək hüququ vardır.

Sahibkar öz pul vəsaitini banklarda saxlamaqla digər təşkilatlar qarşısındakı öhdəlikləri üzrə nağdsız qaydada hesablaşma aparır. Banklar öz müştərilərinə kredit xidməti göstərir və bu cür münasibətin hüquqi forması kredit müqaviləsi adlanır. Həmin müqavilədə bank borcverici qismində çıxış edir. Bankın əsas fəaliyyəti olan kredit əməliyyatları əsasında bank mənfəət əldə edir.

Kredit kapitalın hərəkətini özündə cəmləşdirməklə yenidən bölüşdürmə, tədavül xərclərinə qənaət, kapitalın təmərküzləşməsi və mərkəzləşdirilməsinin sürətləndirilməsi kimi funksiyaları yerinə yetirir.

Sığorta iqtisadi təhlükəsizliyin və əmin-amanlığın təmin olunması üçün düşünülmüş üsullardan biri olmaqla, sığorta olunanın ehtiyatlılığını təmin edir. Sığorta sığorta olunan və ya xeyrinə sığorta müqaviləsi bağlanmış digər şəxslərə dəyən zərərin ödənilməsi yolu ilə onların əmlakının və əmlak mənafeələrinin müdafiəsini nəzərdə tutan münasibətdir. Sığortanın iqtisadi mahiyyəti ondadır ki, zərərlə nəticələnən əlverişsiz vəziyyət baş verdikdə dəyən zərər minimuma endirilsin.

Müəssisənin maliyyə hesabatının xarici təhlili içərisində auditor xidməti mühüm yer tutur. Audit – mülkiyyət formasından və təşkilati-hüquqi təbəçiliyindən asılı olmayaraq respublika ərazisində fəaliyyətdə olan bütün təsərrüfat subyektlərində mühasibat uçotunun dəqiq və düzgün həyata keçirilməsinin və mühasibat və maliyyə hesabatlarının müstəqil yoxlanılmasıdır. Audit yoxlanışı 2 formada həyata keçirilir: 1) məcburi və 2) təsərrüfat subyektlərinin təşəbbüsü ilə könüllü.

Lizing – sifariş əsasında əmlakı satın almaqla onu istehlakçıya müəyyən

müddətə icarəyə vermək məqsədilə həyata keçirilən xidmət növüdür. Lizing xidməti sahibkarlıq fəaliyyətini maliyyələşdirmək üçün istifadə olunan ən əlverişli üsullardan biridir. Sahibkar lizing xidmətindən istifadə etməklə müxtəlif cür istehsal amillərinin, istehsal təyinatlı binalar, dəzgahlar, cihaz və qurğular, maşınlar, avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri və s. əmlak əldə edə bilər.

Konsultativ biznes - mütəxəssislər tərəfindən verilən ödənişli məsləhət xidməti şəklində fəaliyyət göstərir. Dünya təcrübəsində idarəetmə məsələləri üzrə kommersiya üzrə tövsiyələr və ödənişli məsləhət verilməsi “konsalting” adlanır. Konsalting problemlərin, yaxud imkanların müəyyənləşdirilməsi, qiymətləndirilməsi və reallaşdırılmasına dair müvafiq tədbirlər və tövsiyələr daxil olmaqla idarəetmə məsələləri üzrə müstəqil məsləhətlər verməkdən və köməklik göstərməkdən ibarət biznes sahəsidir. İnkişaf etmiş ölkələrdə konsultativ xidmət formasında intellektual mülkiyyətə qoyulan vəsait yeni istehsal vasitələrinə və mütərəqqi texnologiyaya qoyulan vəsaitdən heç də az səmərə vermir.

1.2. Biznes mühitinin mahiyyəti və onu formalaşdıran əsas elementlər

«Biznes mühiti» anlayışının vahid, konkret tərifı yoxdur. Dünya Bankına görə, biznes və investisiya mühiti firmaların məhsuldar tərzdə investisiyalar yatırması, iş yerləri yaratması və fəaliyyətin genişlənməsinə yönəldilmiş imkanların və stimulların olmasıdır. İnvestisiya mühitini üç böyük dəyişkən kəmiyyətlə qiymətləndirmək olar:

- Makroiqtisadi vəziyyəti müəyyən edən pul, vergi və ticarət siyasətləri;
- İdarəetmənin keyfiyyət səviyyəsi və institutların mövcudluğu;
- İnfrastrukturun inkişaf dərəcəsi.

Xarici birbaşa investisiyaların (XBI) ölkəyə cəlb edilməsi və kiçik və orta müəssisələrin (KOM-ların) inkişafı üçün əlverişli biznes mühitinin təmin olunması mühüm amillərdən biridir. Yüksək xərclər tələb edən,

yubadılmalarla və risklərlə müşahidə edilən qeyri-qənaətbəxş biznes mühiti iqtisadi inkişafı ləngidərək XBI-ni uzaqlaşdırı bilər. Keçid dövründə olan, inkişafda olan iqtisadiyyatlarda xarici maliyyələşdirmənin ən əsas mənbəyini XBI təşkil edir.

Biznes və investisiya mühiti sadəcə biznes sahələri üzərinə qoyulan vergi dərəcələrindən və onlara tətbiq olunan vergi güzəştlərindən asılı deyildir. Biznes mühitinə ciddi təsir edən digər amillərə siyasi sabitlik, qanunun aliliyi, makroiqtisadi sabitlik, hökumətə etimad və tənzimləyici mühit daxildir. İstənilən bir ölkənin biznes və investisiya mühitinin vəziyyəti həmin ölkənin xarici investisiyaları çəkmək və kiçik və orta müəssisələri inkişaf etdirmək qabiliyyətini təyin edən başlıca amildir. Transmilli korporasiyalar sağlam biznes mühitinə sahib olan, yəni xərclərin, yubandırmanın və riskin minimum səviyyədə olduğu ölkələrə investisiya yatırmağa üstünlük verirlər. Bununla yanaşı, kiçik və orta müəssisələrin yüksəlmək imkanı müxtəlif vergi və tənzimləmələrlə yüklənməmiş bir biznes mühitində daha yüksəkdir. “Səmərəli investisiya mühiti hər bir ölkənin iqtisadi inkişafına stimullaşdırmaq strategiyasının zəruri dayaqıdır. Eyni zamanda, bu strategiya əməyin daha məhsuldar olması və az gəlirli insanların daha çox gəlir əldə etməsi üçün şərait yaradır” (Mənbə: Dünya Bankı).

Dünyanın hər bir yerində məhz daha zəngin ölkələr daha əlverişli biznes və investisiya mühitlərinə malik olmağa çalışırlar. İqtisadi inkişaf ilə rifah, investisiya və biznes mühiti arasında qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Hökumətlər xarici birbaşa investisiyaları dəvət edərkən çox vaxt biznes mühitinin önəmini lazımınca qiymətləndirə bilmirlər. Onlar diqqəti daha çox bazarın miqyasına, təbii ehtiyatların mövcudluğuna və ehtimal olunan xərclərə yönəltməyə meyl edirlər. Bu amillərin hamısı nə qədər əhəmiyyətli olsa da, biznes mühiti zəruri bir amildir və heç zaman gərək olduğundan az dəyərləndirilməməlidir.

Gərgin rəqabət mühitində gəlir əldə etmək yolunda hər bir investor üç əsas maneə: xərclər, ləngitmələr və risk ilə qarşılaşmamağa çalışır. Əgər

vergilər, ödənişlər, cərimələr, korrupsiya səbəbindən yaranan itkilər və xidmətlərə (hüquqşünaslar, mühasiblər, məsləhətçilər və s.) tələbatın artmasına görə yaranan qeyri-qənaətbəxş investisiya mühiti nəticəsində investisiya əməliyyatının dəyəri artırsa, əmək, nəqliyyat və enerji baxımından xərclər rəqabətədavamlı olsa belə, investor digər variantları gözdən keçirməyə başlayacaq. Bununla yanaşı, əgər mövcud sistemin doğurduğu əngəllər mənfəət əldə edilməsi prosesini əhəmiyyətli dərəcədə ləngidirsə, investorlar rəqabətədavamlı xərclərə baxmayaraq öz vəsaitlərini başqa yerlərə yatırmağa meyl edə bilirlər. Investor gəlir əldə edilməsinə mənfi təsir göstərə bilən siyasi iğtişaşların baş verməsi, mülkiyyətin müsadirəsi və ya qanunvericilikdə dəyişiklik edilməsi ilə əlaqədar problem yaşayırsa, risk ehtimalını maksimum azaltmaq üçün başqa bir yerdə nisbətən az cəlbedici gəlir variantını da qəbul edə bilər.

Hal-hazırda dünyada inkişaf etməkdə olan, keçid dövründə olan iqtisadiyyatlarda iqtisadi artım tempi və iş yerlərinin yaradılması iki vacib faktordan asılıdır: xarici birbaşa investisiyalar (XBİ) və kiçik və orta müəssisələrin (KOM-ların) inkişafı. XBİ inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlara sahib ölkələrdə xarici maliyyələşdirmənin ən böyük mənbəyidir. XBİ əsas kapitalın formalaşmasını cədləşdirir və ödəniş balansının normallaşmasını stimullaşdırır. XBİ-nin məşğulluğu artırmaq, məhsuldarlığı yüksəltmək, bacarıq və texnologiyaları birindən digərinə ötürmək, ixracı genişləndirmək və dünyanın inkişafda olan ölkələrinin uzunmüddətli iqtisadi inkişafına stimula vermək potensialı vardır. Dünyada təxminən 64 000 transmilli korporasiyanın (TMK-lərin) xarici ölkələrdəki filialları 53 milyon insanı işlə təmin edir. XX əsrin əvvəllərində inkişaf etməkdə olan ölkələrin daxili XBİ ehtiyatları (daxili XBİ ehtiyatları dedikdə yeni və mövcud investorlar tərəfindən qeydiyyatdan keçirilmiş birbaşa investisiyaların cəm miqdarı başa düşülür) onların ümumi daxili məhsul göstəricilərinin təxminən üçdə birinə bərabər olmuşdur; 1980-ci ildəki 10%-lik göstərici ilə müqayisədə bu, inanılmaz bir artımdır.

İqtisadçılar XBI-nin inkişafa aparması, yoxsa inkişafın XBI-yə gətirib çıxarması haqqında mübahisələr edirlər. Elmi müzakirələr nəticəsində dəyişməz bir fikir meydana çıxmışdır ki, XBI-nin artımı ilə iqtisadi inkişaf daim bir-birini müşayiət edir.

Təklif tərəfindən yanaşdıqda, XBI-yə mənfəət və ya kreditlər vasitəsilə yığılan investisiya kapitalının mövcudluğu təsir göstərir. Bununla yanaşı, həmin mənfəətə və ya kreditlərə inkişaf amili də daxil olmaqla ölkədəki iqtisadi şəraitlər öz təsirini göstərir. Tələb tərəfindən yanaşdıqda isə, inkişafda olan xarici bazarlar TMK-ləri (transmilli korporasiyaları) daha çox investisiyalar yatırmağa yönəldiyi halda, zəif bazarlar isə əksinə, bu investisiya yatırımlarına maneçilik törədir. Son illər ərzində global XBI partlayışları yüksək iqtisadi inkişaf dövrlərində, XBI-nin azalması isə tənəzzül və ya asta inkişaf dövrlərində baş vermişdir. İnvestisiya cəlb etmək üçün makro-iqtisadi özlün qoyulması və əlverişli investisiya mühitinin dəstəklənməsi ciddi əhəmiyyət kəsb edir.

Neft və qaz kimi təbii ehtiyatlara malik olmayan, inkişafda olan və keçid dövründə olan iqtisadiyyatların öz biznes mühitlərini inkişaf etdirmələri üçün hansı yollar mövcuddur? Onlar əlavə investisiyaları hansı fərqli yollarla cəlb edə və yerli müəssisələrin inkişafına necə kömək edə bilirlər? Araşdırmalar göstərir ki, biznes mühitinin keyfiyyəti ilə əlaqədar göstəricilərin hamısı daha zəngin olan və orta gəlirli ölkələr daha dayanaqlı və dinamik inkişaf edən biznes mühitlərinə malikdirlər. Öz biznes mühitlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlər görən ölkələr XBI-nin artmasına və iqtisadi vəziyyətlərini yaxşılaşmasına nail olmuşlar. Özəl müəssisələr uğurlu olmaq üçün özləri səylər göstərməyə çalışmalı olsalarda, həmin müəssisələrin müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərməsi üçün hökumətlər mümkün olan ən yaxşı mühiti təmin etməlidirlər.

Ümumi yanaşdıqda, hökumətlər yeni bizneslərin yaradılması və fəaliyyət göstərməsi prosesini asanlaşdırmaq üçün böyük imkanlara sahibdirlər.

Texnologiyanın inkişaf səviyyəsinin artırılması və ya iqtisadi inkişafın gücləndirilməsi mürəkkəb və çətin məsələlər olsa da, məşğuliyyətə dair qanunların təkmilləşdirilməsi, icazə və lisenziya alma prosedurlarının sadələşdirilməsi, milli torpaq qeydiyyatı sisteminin dəyişdirilməsi, və ya infrastrukturun inkişafının dəstəklənməsi hökumətlərin ixtiyarında olan məsələlərdir. Hökumətlər XBI cəlb etmək istəyirlərsə, onlar planlanmış tədbirlərin hazırlanmasına cəhd göstərməlidirlər. Rəqabətə davamsız və əlverişsiz bazar davranışına və ya vergilərin yığılmamasına gətirib çıxaran zəif tənzimləmə rejimləri, həmçinin qeyri-qənaətbəxş normativ və institusional baza XBI-yə öz mənfi təsirini göstərəcəkdir.

Düzgün idarəetmə, şəffaflıq, sabillik, eyni zamanda hadisələrin qabaqcadan görülməsi iqtisadi inkişafın başlıca bünövrəsidir. Əgər sadalanan siyasi və hüquqi xüsusiyyətlər mövcud deyilsə, adətən iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərən amillər – misal üçün, zəngin təbii ehtiyatlar, aşağı vergi dərəcələri və ya aşağı əmək məsrəfləri gözlənilən nəticələri verməyəcək. Siyasi qeyri-sabitlik və qeyri-qənaətbəxş təhlükəsizlik qanuni biznes fəaliyyətlərinin əksəriyyətinə dağıdıcı təsir etdiyindən, vətəndaş siyasi və iqtisadi hüquq və azadlıqların müdafiəsini özünün prioritet məsələsinə çevirmək hökumətlərin vəzifəsidir. Vətəndaş hüquqlarının təmin edilməsindən və cinayətkarlığın qarşısının alınmasından başqa hökumətlər həm xarici, həm də daxili investisiyaları müsadirə olunmaqdan, qərəzli tədbirlərdən, həmçinin siyasi hadisələrdən törənən müdaxilələrdən də mühafizə etməlidir. Hər bir hökumət kommersiya qanunvericiliyində qlobal və regional standartları tətbiq etməklə, bundan əlavə qanunları, tənzimləyici aktları, hökumətin verdiyi qərarları nəşr etməklə, həmçinin qanun və tənzimləyici aktların son yekun qəbulundan öncə rəylər və şərhlər üçün bir müddət verməklə şəffaflığını və qanunvericilikdə sabitliyini təmin etməyə nail ola bilər. Dövlət orqanlarının hansı formada fəaliyyət göstərməsi və biznes sektoruyla necə ünsiyyət yaradıb onu

tənzimləməsi ilə bağlı məsələlərini veb sistemində sərfəli qiymətlərlə və elektron idarəetmə vasitəsilə aydınlaşdırmaq olar.

Əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılmasında iqtisadi inkişaf ilə yanaşı siyasi mühit də əsas faktorlardan biridir. Hökumətlər çox zaman belə hesab edirlər ki, iqtisadi mühitlə maliyyə şəraiti xarici investisiyaları cəlb etmək üçün ən əsas amillərdir. Danılmaz faktdır ki, istər iqtisadi mühit, istərsə də maliyyə şəraiti mühüm əhəmiyyətə malikdir, fəqət əlverişli biznes və investisiya mühitinə təkan vermək üçün ən zəruri faktor siyasi və hüquqi mühit sayılır. Ölkələr investorlara qənaətbəxş vergi dərəcələri və pulsuz torpaq sahələri təklif edə bilirlər, lakin investorlar öz aktivlərinin müsadirə olunmasından, güzəştlərin ləğv edilməsindən, əmək mübahisələrindən, daxili iğtişaşlardan və ya təbii fəlakətlərin nəticələrindən müdafiə oluna bilməməkdən ehtiyatlanırsa, investisiya yatırmağa meyl etməyəcəklər. Investorlar sözü gedən ölkənin xarici investisiyaların cəlb edilməsi ideyasına sadıq olduğuna və həmin ölkəyə investisiya yatırımının təhlükəsizliyinə əmin olmalıdırlar. Qeyri-sabit siyasi vəziyyət investorların çəkindişi risklərin artması deməkdir. Bununla yanaşı, korrupsiya, bürokratiya və qanun pozuntuları yalnız riskləri deyil, həm də investisiyalarla bağlı birbaşa məsrəfləri artıran amillərdir. Dayanıqlı biznes mühitini dəstəkləyən siyasi şəraitin formalaşdırılmasında ən mühüm amillər aşağıdakılardır:

- təhlükəsizlik;
- investorların hüquqlarının müdafiəsi və müvafiq zəmanətlərin verilməsi;
- şəffaflıq;
- qanunvericilikdə sabillik;
- yaxşı idarəetmə;
- korrupsiyanın aradan qaldırılması.

Biznes mühitinin formalaşdırılmasında təhlükəsizlik amilinin rolu - YUNKTAD-ın Xarici Birbaşa İnvestisiyalar və Transmilli Korporasiyaların Strategiyaları adlı 2005-2008-ci illəri əhatə edən nəşrində XBI-yə dair beynəlxalq perspektivlər tədqiqatlar vasitəsilə qiymətləndirilmişdir. XBI

axınlarının nə kimi başlıca təhlükələrlə üzləşə biləcəyi sualına cavab kimi XBI ekspertlərinin ən çox vurğuladıqları (respondentlərin təxminən 81%-i) variantlardan ikincisi qlobal terrorizm təhlükəsi olaraq qeyd edilmişdir. İnvestisiyaların dəstəklənməsi agentlikləri (İDA) vasitəsilə aparılan sorğuda isə «siyasi qeyri-sabitlik və vətəndaş müharibələri» üçüncü ən böyük təhlükə kimi qiymətləndirilib. Şirkətlər işçilərinin və aktivlərinin təhlükəsizliyinə əmin deyillərsə, bu zaman öz investisiyalarının təhlükəsizliyinə də inanmayacaqlar. Bununla yanaşı, böyük fiziki və IT təhlükəsizliyi tədbirlərinin vacibliyi, eyni zamanda əlavə sığorta xərcləri də investisiyanın maya dəyərini artıran amillərdir. Bir qrup sənaye sahələri, ən əsası da emal sənayesi üçün işə vaxtaşırı fasilə verilməsi və yenidən bərpa olunması xeyli bahalıdır. Silahlı münaqişələrin baş verməsi təhlükəsizliklə bağlı risklərin yeganə mənbəyi deyildir. Həmçinin, bölgədə olan epidemiyalar da investorun marağını azalda bilər. Hökumətlər ətrafdakı müşahidəçilərə səhiyyə problemlərini, təbii fəlakətləri və təhlükəsizliyə zərər gətirən istənilən məsələləri həll etməyə hazır mövqedə olduqlarını nümayiş etdirməlidirlər.

Ölverişli biznes və investisiya mühitinin təmin olunmasında investorların hüquqlarının müdafiəsi və müvafiq zamanətlərin verilməsinin əhəmiyyəti - Ölkələrin təhlükəsiz mühitdə olduğu və hakimiyyətin bir-birini nizamlı tərzdə əvəzlədiyi halda belə, investorlar öz hüquqlarının qorunmasına əmin olmaq istəyirlər. Hər investor əmin olmalıdır ki, investisiya yatırımı təhlükəsizdir, investorların mühafizəsi özünü doğruldur, eyni zamanda ədalətli, düzgün və qərəzsiz davranış təmin edilir və münaqişələr ədalətli və məqsəduyğun şəkildə öz həllini tapa bilər.

İnvestorları «milli davranış» deyilən bir amil də, daha açıq şəkildə ifadə etsək, sözü gedən ölkənin onlarla öz yerli müəssisələri ilə davrandıqları kimi davranması məsələsi də maraqlıdır. Milli təhlükəsizliklə bağlı ayrı-ayrı iqtisadi subsektorlar xarici və yerli müəssisələr ilə müxtəlif cür davranışın tətbiqini tələb edə bilirlər. Amma bu «himayədarlıq» anlayışı investorlar tərəfindən heç

də müsbət qarşılanmır. YUNKTAD tərəfindən həyata keçirilən sorğularda iştirak etmiş XBI ekspertləri və Transmilli korporasiyaların nümayəndələri himayədarlığa XBI üçün ən böyük maneəçilik kimi yanaşmışlar. Güclü biznes və investisiya mühitlərinə sahib olan ölkələr əcnəbi və milli müəssisələrlə eyni tərzdə rəftar edir və mümkün olan ən təkmil rəqabət şəraitini təmin edirlər. Bir çox sənaye sahələrində əcnəbi investorlar üçün bəzi önəmli vergi güzəştləri tətbiq edən, digər sahələrdə isə xarici investisiyaları uzaqlaşdıran ölkə son nəticədə qeyri-qənaətbəxş bir fəaliyyət meydanı olan və rəqabətdə davamlılıq dərəcəsi aşağı səviyyədə olan bir iqtisadiyyat yaradır, bu şəraitdə işləmək isə həm hökumətə, həm də müəssisələrə baha başa gəlir. Xarici investorların görmək istədiyi bir sıra başlıca mühafizə təminatları və zəmanətlər vardır. İnvestorların prinsipial maraqlarına aşağıdakı hüquqların təmin edilməsi daxildir:

- Müqavilələrin yerinə yetirilməsi və dövlət borclarının ödənilməsi məsələləri barəsində əcnəbi və yerli investorlar üçün ayrı-seçkiliksiz və bərabər davranış;
- Qanunla yol verilən və tənzimlənən şəkildə bütün korporativ qurumların tabeliyində olan sektorlara istənilən formada (birbaşa, portfel və s.) investisiya yatırmaq;
- Milliləşdirmə, özgəninkiləşdirmə, həmçinin oxşar nəticələrə gətirib çıxaracaq hər hansı bir tədbirlərin görülməyəcəyinə və belə bir şəraitin milli təhlükəsizlik səbəblərindən lazım olduğu halda ədalətli kompensasiyanın ödəniləcəyinə zəmanət;
- Qanunla nəzərdə olunan vergilərin və ödənişlərin təmin edilməsindən sonra gəlirləri xarici valyuta ilə xarici ölkələrə köçürə bilmək;
- Qanunla tələb edilən şərtlərə müvafiq olaraq investisiyaların cəlb olunması tədbirlərindən faydalanmaq;
- Torpaq üzərində mülkiyyət hüququ;
- Sənaye və əqli mülkiyyətin qorunması;

- Münaqişələri müstəqil və ədalətli olan yerli məhkəmədə həll etmək, həmçinin yerli və yaxud beynəlxalq arbitraj məhkəməsinə müraciət etmək hüququ. Ölkələr aşağıdakı tədbirləri həyata keçirə bilirlər:
- Xarici investorların «hüquqlarının siyahısı»nı və yaxud da investorun hüquqi mühafizəsini özündə cəmləşdirən xarici investisiyalar haqqında qanunun işlənilib hazırlanması;
- Dünya Bankının İnvestisiya Mübahisələri Həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəzi, Arbitraj Qərarlarının Qəbulu və İcra Edilməsi haqqında Birləşmiş Millətlər Konvensiyası, və həmçinin İƏİT-in Beynəlxalq İnvestisiyalar və Çoxtərəfli Müəssisələr haqqında Bəyannaməsi kimi mülkiyyət hüquqlarının, investor hüquqlarının və s.-in müdafiəsini dəstəkləyən çoxtərəfli müqavilə və sənədlərin imzalanması;
- İnvestisiya zəmanətlərinin və mühafizəsinin əks etdirildiyi ikitərəfli və çoxtərəfli investisiya razılaşmalarının işlənilib hazırlanması;
- Özgəninkiləşdirmənin tətbiqini ciddi surətdə azaldan və tənzimləyən, bununla yanaşı, özgəninkiləşdirmə halları baş verdikdə ədalətli kompensasiyanı təmin edən xüsusi qanunvericiliyin işlənilib hazırlanması;
- Xarici vətəndaşların məqsəduyğun və şəffaf şəkildə torpaq sahələri almasına və ona sahib olmasına və yaxud da uzun müddətlik icarəyə götürməsinə imkan yaradılması.

Müxtəlif fəaliyyət sferalarında şəffaflığın təminatının əhəmiyyəti - Yuxarıda sadaladığımız üç tədbirin hər biri şəffaflığın aparıcı elementləri olan məsuliyyətliliyi və ictimai məlumatlandırmanı təmin edir. BMT-nin İnkişaf Proqramına görə, (BMTİP) şəffaflıq - informasiyanın paylaşılması və açıq fəaliyyət göstərilməsi olaraq tərif edilir. Şəffaflıq eyni zamanda səhmdarlara sui-istifadə hallarını aşkarlamaq və öz maraqlarını qorumaq üçün mühüm məlumatları əldə edə bilmək imkanı verir. Şəffaflığın təmin edildiyi sistemlərdə geniş çeşidli informasiyaların açıqlığı, qərarların qəbulunda aydın prosedurların tətbiqi, ictimaiyyətin iştirakının təmini və rəsmi şəxslərlə səhmdarlar arasında açıq ünsiyyət kanalları təmin olunur.

Xarici şirkətlər fəaliyyət göstərdikləri mühit haqqında lazımi səviyyədə məlumatlar əldə edə bilərlərsə, onlar sabit hüquqi və tənzimləmə sistemlərinə malik hesab etdikləri ölkələrə investisiya yatırmaq arzusunda ola bilərlər (Mənbə: İƏİT “İnkişaf üçün xarici birbaşa investisiyalar” araşdırması).

Kurtsman Qrupu tərəfindən şəffaflığın qiymətləndirilməsi üçün Qeyri-Şəffaflıq İndeksi işlənib hazırlanmışdır. Bu indeksin yaradıcıları belə hesab edirlər ki, məhz şəffaflıqla bağlı «gündəlik, kiçik həcmli risklər» investisiya və kommersiya üçün maneələr törədir. İndeksdə CLEAR adlanan metoddan istifadə olunur: burada C – Corruption (korrupsiya), L – Legal System (Hüquqi Sistem), E – Economic Policies (İqtisadi Siyasətlər), A – Accounting and Finance Practices (Mühasibat və Maliyyə Təcrübələri) və R – Regulatory Environment (Tənzimləmə Mühiti) amillərindən istifadəni göstərir. Bu bəndlərin hər birinə dair və “Hə-Yox” cavabı tələb edən tipli bir sıra suallar verilir və sonda ballar hesablanır. Əfsuslar olsun ki, Qeyri-Şəffaflıq İndeksində Mərkəzi Asiya və Cənub-Şərqi Avropa ölkələri daxil deyillər. Daha yüksək inkişaf etmiş ölkələr ümumiyyətlə «nisbətən az qeyri-şəffaf» mühitə sahibdirlər. Qeyri-Şəffaflıq İndeksində beş ən yaxşı nəticə göstərən ölkələr Finlandiya, Böyük Britaniya, Danimarka, İsveç və ABŞ olmuşdur. Bütün dünya ölkələrini əhatə etməsə də, Kurtsman Qrupu belə iddia edir ki, indeksdə qeyri-şəffaflıq göstəricisinin bir bal yüksəlməsi nəticəsində adambaşına düşən ÜDM 986 ABŞ dolları, XBI isə 1% həcmində azalır.

Aşağıda hökumətlərin şəffaflıq səviyyələrinin yüksəldilməsi üçün istifadə edə biləcəkləri ən yaxşı nümunələr göstərilmişdir:

- *Elektron idarəetmənin geniş tətbiq olunması.* Elektron idarəetmədən kütləvi istifadə olunması informasiyanın yayılma sərhədlərini genişləndirir, gizli fəaliyyətlərin başvermə ehtimalını azaldır və təftiş və auditin aparılmasında vasitəçilik edir. Kommersiya qanunvericiliyinin və vacib məhkəmə qərarlarının internet səhifələrində ana və ingilis dillərində yazılması şəffaflığın inkişafının effektiv üsullarından biridir.

- *İctimai tenderlər də daxil olmaqla inzibati qərarların nəşr edilməsi və icmalı.* İnzibati qərarların nəşr olunması və icmal halı biznes subyektlərini hökumətin öz verdiyi qərarlarına görə məsuliyyət daşmasına və həmçinin, ictimai rəyləri nəzərə almaqda maraqlı olmasına inandırır.
- *Müstəqil media və mətbuatın dəstəklənməsi.* Hər hansı bir cəza qorxusu olmadan hökumətin yeritdiyi siyasəti və gördüyü tədbirlər barədə araşdırma və müzakirə etmək hüququ olan azad və müstəqil mətbuatın mövcudluğu şəffaflığı artıran amillərdəndir.
- *Beynəlxalq mühasibat standartlarının qəbulu.* Beynəlxalq mühasibatlıq standartlarının tətbiq olunması müəssisələrin və investisiya layihələrinin maliyyə dəyərləndirməsini asanlaşdırır.

Qanunvericilikdə sabitliyin biznes mühitinin formalaşmasına təsiri - «Ölkədə gəlir vergisinin 15% və ya 20% olması elə də ciddi əhəmiyyət daşımır. Hər halda, 15% daha yaxşı olsa da, əhəmiyyətli məsələ odur ki, Vergi Məcəlləsi növbəti on il ərzində sabit qalsın və mən hansı vergiləri, hansı miqdarda ödəməli olduğumu bilim».

Əlverişli biznes və investisiya mühitini formalaşdıran siyasi şəraitin yaradılmasında önəmli məsələlərdən biri də sabit qanunvericilik şəraitidir. Tez-tez dəyişən qanunvericilik investorların gəlirlərini planlaşdırmalarına mənfi təsir edir. Əlavə olaraq, mühasibat və audit, əmək qüvvəsinin idarə olunması kimi biznes fəaliyyətinə aid qaydaların da dəyişməsi investorun xərclərini çoxaldır. Cari mühit əlverişli olsa belə, qeyri-stabil qanunvericilik mühiti investorlarda əlverişsiz mühitin yaranacağı riskinin yüksək olması duyğusunu yarada bilər ki, bununla da onları investisiya yatırmaqdan çəkindirər.

Yaxşı idarəetmənin biznes mühitində rolu - Yaxşı idarəetmə hal-hazırda səmərəli fəaliyyət göstərən bazarlar, cəlbədicə investisiya mühiti və investisiya kapitalının davamlı olaraq yerləşdirilməsi üçün vacib zəmin hesab olunur.

Hökumətlərin öz biznes mühitlərini təkmilləşdirmək üçün edə biləcəkləri ən əsas işlərdən biri məhz yaxşı idarəetmədir. Korrupsiyaya məruz qalmış,

qeyri-stabil və səriştəsiz hesab olunan rejimlər investorları qaçıdırır. YUNKTAD-ın yanaşmasına görə, yaxşı idarəetmə özündə dörd əsas prinsipi: hadisələrin öncədən görülməsi, hesabatlılıq, şəffaflıq və iştirak prinsiplərini cəmləşdirən anlayışdır.

- *Şəffaf və rəqabətə davamlı özəlləşdirmə və tenderlər.* Əgər investorlar özlərinin özəlləşdirmə və hökumət tenderlərində ədalətli rəqabət aparması üçün imkanların təmin olunmasına inanmırlarsa, bu zaman vergi və maliyyə orqanları, məhkəmə sistemi və hökumət müfəttişləri tərəfindən də ədalətli münasibətlə qarşılaşacaqlarına inanmayacaqlar. Özəlləşdirmə və tenderlər açıq formada və müsabiqə şəraitində həyata keçirilərsə və həmçinin, seçim nəticələri barəsində ictimaiyyətə tam informasiya verilsə, investorlar hökumətlərin mümkün qədər ən rəqabətə davamlı mühit yaratmağa çalışdıqlarını görəcəkdir.

- *Dövlət borclarının vaxtında və tam ödənilməsi.* Müstəqil qurumların çox vaxt kreditrlərə olan borclarının ödənişini yubatmaq imkanları olur. Bunun nəticəsində hökumətin öz nağd pul problemlərini həll etmək imkanı yaransa da, investorlar üçün bu pis əlamətdir. Hökumət kommunal xidmətlər, məsləhət xidmətləri və ya digər məhsullar üçün pul ödəmirsə infrastruktur və ya bələdiyyə istiqrazlarına vəsait yatırımının cəlb ediciliyi azalır. Bir anonim investorun qeyd etdiyinə görə o, Şərqi Avropaya yalnız AYİB, Dünya Bankı, Xarici Özəl İnvestisiyalar Korporasiyası və ya digər bu cür təşkilat tərəfindən müvafiq zəmanət verildiyi halda investisiya yatırır, çünki bu regiondakı hökumətlərin öz borclarını ödəmək arzusunda olduğuna inanmır.

- *Özəl sektorla sisteməlik məsləhətləşmə prosesinin yaradılması.* Özəl sektor ilə müntəzəm konstruktiv dialoqların aparılması sadəcə informasiya mübadiləsindən daha çox faydalar verə bilər. Çox vaxt qanunvericilik layihəsinə dair müzakirələrin keçirilməsi, ictimai dinləmələr və müəyyən məsələlərə dair forumların təşkili və özəl sektorla əməkdaşlıq şəraitində şuraların yaradılması vasitəsilə hökumətlər pulsuz (pro bono) məsləhətlər alır,

kommersiya qanunvericiliyini təkmilləşdirir və hökumət proqramlarına daha böyük dəstək əldə edir.

- *İnvestisiyalar üzrə ombudsman vəzifəsinin təsis edilməsi.* İnvestorlar, xüsusilə də xarici investorlar onlara tanış olmayan mədəniyyətlər və tənzimləyici strukturlar şəraitində fəaliyyət göstərərək tez-tez çətinliklərlə üzləşir. Dövlət təşkilatları tərəfindən bürokratiya və ya danışıqlar aparmaq ehtiyacı ilə üzləşərkən onların çətinlikləri daha da artır. İnvestisiya məsələləri üzrə ombudsman idarəsinin yaradılması bu baxımdan çox faydalı olardı.

- *İnvestisiya mühitinin vəziyyətinə dair illik hesabatın hazırlanması.* İnvestisiya mühitinin vəziyyətinə dair illik hesabatın olması hər bir hökumətə investisiya mühitinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində əldə edilmiş nailiyyətləri açıq şəkildə izləmək və hələ də təkmilləşməyə ehtiyacı olan sahələri müəyyən etmək imkanı verir. Bundan əlavə, hökumət özünün biznes və investisiya mühiti ilə əlaqədar növbəti ilə planlaşdırdığı tədbirləri açıqlamaqla əlavə şəffaflıq və hadisələrin qabaqcadan proqnozlaşdırılmasını təmin edə bilər.

Sabit siyasi mühit iqtisadi inkişaf, xüsusilə də XBI üçün möhkəm zəmin yaradır. Sabit siyasi mühitin olmadığı halda risk qalmaqda davam edir. Risk investisiyaların qarşısını kəsir. Hökumətlər aşağıdakı vasitələrlə əlverişli siyasi mühitin yaradılmasını təmin etməlidir:

- dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanı davam etdirməklə və müxtəlif formalı beynəlxalq, regional və ikitərəfli əməkdaşlıqlarda iştirak etməklə təhlükəsizlik ideyalarını möhkəmləndirmək, demokratik islahatları dəstəkləmək, siyasi sabitliyi təmin etmək, həmçinin inam yaradılması və fəvqəladə hallarla əlaqədar effektiv planların hazırlanması istiqamətində görülən tədbirləri dəstəkləmək;
- təyin edilmiş müddətlər ərzində qanunvericiliyi şəffaf proseslər və özəl sektorla açıq dialoqlar vasitəsilə dəyişdirməklə onun sabitliyini qoruyub saxlamaq;
- elektron idarəetmə, inzibati qərarların nəşri və icmalı, həmçinin azad və müstəqil media vasitəsilə şəffaflığı ən yüksək səviyyədə saxlamaq;

- etika qaydaları, ifşa edənlər haqqında qanunlar, bürokratiyanın azaldılması və inzibati məsələlərin sadələşdirilməsi, hökumət işçilərinin məvacibinin «yaşayış minimumu» həddindən az olmamasının təmin edilməsi və anti-korrupsiya qurumunun yaradılması vasitəsilə korrupsiyaya qarşı mübarizə aparmaq;
- ədalətli və müsabiqəli tenderlərin, açıq özəlləşdirmənin, özəl sektorla sistematik dialoqların keçirilməsi və ombudsman idarəsinin yaradılması yolu ilə yaxşı idarəetməni təmin etmək.

Biznes mühitinin formalaşmasına korrupsiyanın təsiri - İqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi məqsədilə tətbiq olunan bir sıra əhəmiyyətli islahatlar korrupsiya üzündən sərt maneələrlə qarşılaşmış və nəticədə iqtisadiyyat, xüsusilə də KOM-lar böyük əziyyət çəkmişdirlər. Korrupsiya nədir? AŞ-nin verdiyi tərifə görə, korrupsiya - rüşvəti alan şəxsin ondan tələb edilən hər hansı öhdəlik və ya davranışı dürüst icra etməməsi ilə sonlanan, istər birbaşa, istərsə də dolaylı yolla rüşvət və ya istənilən bir digər əsaslandırılmamış gəliri və yaxud buna bənzər perspektivləri istəməsi, başqasına təklif etməsi, verməsi və ya alması anlamını ifadə edir. Müxtəlif mədəniyyətlərin korrupsiya ilə əlaqədar fərqli baxışlarının olmasına baxmayaraq, bir fakt açıq-aşkardır: korrupsiya həm XBI-nin, həm də KOM-ların inkişafına əngəl törədən amildir.

Korrupsiyaya qarşı mübarizədə nailiyyət qazanmış ölkələrin tətbiq etdikləri tədbirlərə aşağıdakıları daxil etmək olar:

- *Müstəqil fəaliyyət göstərən anti-korrupsiya agentliyinin və ya şöbəsinin təşkil olunması.* Məhkəməyə müstəqil surətdə cəlb etmək hüququ olan anti-korrupsiya agentliyinin yaradılması hər bir ölkəyə korrupsiya ilə mübarizə aparmaq gücü verir.
- *İnzibati sadələşdirmə.* Bürokratiya korrupsiyanın ən qatı səbəblərindəndir. Hər hansı bir investisiya proyektinin yubadılması və ya rədd edilməsi ehtimalı yarandığı zaman bürokratda, həmçinin investorda korrupsiya meyli oyanır. Bürokratik maneələrin aradan qaldırılması korrupsiyaya şərait yaranması fərsətini azaldır.

- *Müstəqil məhkəmə sisteminin mövcudluğu.* MDB və Mərkəzi Asiya ölkələrinin bir çoxunun konstitusiyasında müstəqil məhkəmə hakimiyyətinə dair bəndlər vardır. Müstəqil, qanəddici məvacibə malik və kifayət qədər yüksək bacarıq və bilik səviyyəsinə sahib olan məhkəmə sisteminin mövcudluğu qanunun aliliyinin təmin olunmasında aparıcı bir amildir.
- *Dövlət məmurlarının məvaciblərinin yüksəldilməsi və peşəkarlığın artırılması.* Dövlət məmurlarının da korrupsiyaya qarşı müqavimət göstərə bilmələri üçün kifayət qədər yaxşı əmək haqqı alması təmin edilməlidir. Əgər onların həyat standartları qənaətbəxş deyilsə, korrupsiya halının baş verməsi labüddür. Hökumətlər motivasiyalı, vicdanlı və peşəkar işçi qüvvəsini saxlamaq istəyirlərsə onlara ədalətli məvaciblər təyin etməyə hazır olmalıdırlar. Biznes mühitinin təkmilləşdirilməsi yolunda hökumətlərin həyata keçirməli olduğu tədbirlərdən biri kimi bürokratiyanın azaldılması əməliyyatı həm də məvaciblərin artırılması prosesini asanlaşdırır.
- *İfşa edənlər haqqında qanun.* Korrupsiya halının şahidi olanlar çox vaxt öz xidməti vəzifələrini itirmək, vəzifəcələrinin aşağı salınması, siyasi intiqam kimi qisas formalarından çəkindikləri üçün bu haqda danışmaqdan çəkinirlər. İfşa edən şəxs dövlət qulluqçusudursa o, ombudsmanlar, anti-korrupsiya birlikləri və yaxud ümumi auditorlar kimi təşkilatlara məlumat verməkdə azad olmalıdırlar.
- *Korrupsiyaya qarşı qanunların qəbul edilməsi və həyata keçirilməsi.* Bu gün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Korrupsiya Əleyhinə Konvensiyası və İƏİT-in Rüşvətxorluq Əleyhinə Konvensiyası kimi beynəlxalq sənədlərin qəbul olunması nəticəsində bir çox xalqlar bu cür halların aradan qaldırılması uğrunda çalışırlar.

1.3. Milli iqtisadiyyatın inkişafında əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılmasının əhəmiyyəti

Son illərdə Azərbaycanda biznes və investisiya sahəsində aparılan uğurlu siyasətin nəticəsidir ki, ölkəmizin bank, maliyyə, energetika sistemlərində və qeyri-neft sektorunda mühüm islahatlar aparılır. Ölkəmizdə gedən inkişaf prosesləri dünyanın maliyyə qurumlarının Azərbaycanla əməkdaşlığının perspektivlərini artırır. Ölkənin iqtisadi artımı, qeyri-neft sektorunun inkişafı, makroiqtisadi sabitlik Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi imicini daim yaxşılaşdırır. Beynəlxalq maliyyə təsisatları, xüsusən də, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı kimi qurumların Azərbaycanla əməkdaşlığı bunun çox səlis nümunəsidir.

Dövlət başçımız İlham Əliyevin “ölkəmizin gələcək inkişafı sahibkarlığın inkişafından asılıdır” inkişaf xəttinə uyğun şəkildə biznes və investisiya mühitinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqəli olaraq həyata keçirilən sistemli tədbirlər bu gün xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət başçısının ötən ilin sonlarında sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı verdiyi mühüm qərarlar biznes mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində yeni mərhələnin başlanğıcıdır. Belə ki, sahibkarlıq subyektlərində yoxlamalar 2 il müddətinə dayandırılıb. Lisenziya tələb olunan fəaliyyət növlərinin sayı 59-dan 37-yə endirilib, lisenziyalar müddətsiz müəyyən olunub. Dövlət rüsumunun məbləği Bakıda 2 dəfə, regionlarda isə 4 dəfə azaldılıb. Lisenziyaların İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən “ASAN xidmət” mərkəzlərində verilməsinə və “Elektron lisenziya” portalının yaradılmasına başlanılıb.

2015-ci ildə sahibkarların maarifləndirilməsi, onlara metodiki köməyin, məsləhət və informasiya xidmətlərinin göstərilməsi məqsədilə ölkədə 3 mindən artıq sahibkarın iştirakı ilə 132 tədbir keçirilib. Son zamanlarda özəl sektora daha çox maliyyə dəstəyinin təmin olunması məqsədilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən 2016-cı ildə 5243 sahibkara 248,5 milyon manat güzəştli kredit verilmişdir. Bu kreditlər sayəsində 12600-ə yaxın yeni iş yerinin yaradılması üçün şərait yaradılıb. Həmin kreditlərin formalaşmasının 40 faizi büdcə, 60 faizi isə qaytarılmış vəsaitlər hesabına təmin olunmuşdur. Bu kreditlərin 64 faizi regionların payına düşür. Sahibkarların uzun illərdir

banklarda qarşılaşdıqları girov probleminin həll olunması üçün kiçik həcmdə güzəştli kreditlərin girovsuz verilməsi üçün 32 bank olmayan kredit təşkilatı (BOK) əməkdaşlığa cəlb olunmaqla 7 minə qədər fermerə 53 milyon manat məbləğində kredit verilmişdir.

AR Prezidentinin investisiyaların təşviq edilməsi və qeyri-neft istehsalı məhsulların ixracının stimullaşdırılması ilə əlaqədar qəbul etdiyi qərarlar sahibkarlığın getdikcə daha sürətlə inkişafına və xarici investisiyaların cəlb olunmasına, qeyri-neft məhsullarının ixracının artırılmasına gətirib çıxararaq həm regionların, həm də qeyri-neft sektorunun çiçəklənməsinə güclü təkan verəcəkdir.

Hal-hazırda idxalı əvəz edən, ölkəyə valyuta cəlb edən ixrac yönümlü yerli istehsalın inkişafının sürətləndirilməsi üçün dövlət tərəfindən konkret layihələrə yönəldilmiş infrastruktur dəstəyi sayəsində yerli istehsal daha sürətlə artacaq, dövlət investisiyalarının səmərəli və məqsədyönlü istifadəsi, əhalinin məşğulluğunun artırılması təmin olunacaqdır. İnvestiyaların stimullaşdırılması ilə əlaqədar imzalanan sənədlərə əsaslanaraq gömrük, vergi və digər güzəştlərin də bu layihələrə şamil olunması onların uğurla icra edilməsinə stimül verəcək, bu da istehsal və emal sənayesində xammal təminatını möhkəmləndirərək xarici amillərdən asılılığı əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salacaq.

Dünya Bank tərəfindən hazırlanan “Doing Business 2018” hesabatında Azərbaycan 8 pillə irəliləyərək 190 ölkə arasında 65-ci pillədən 57-ci yerə yüksəlib. Müflisləşmənin həll edilməsi, kiçik investorların hüquqlarının müdafiəsi, müqavilələrin icrası, kreditlərə çıxış, vergilərin ödənilməsi ödənilməsi istiqamətində görülən tədbirlər burada mühüm rol oynayır.

Şəkil 1.1. “Doing Business in Azerbaijan” hesabatının göstəricilərinin 2017 və 2018-ci illər üzrə müqayisəsi (Mənbə: “Doing Business in Azerbaijan”).

"Doing Business 2018" hesabatına görə, Azərbaycan 10 indikatorendən aşağıda qeyd edilən 6 indikator üzrə irəliləyişlər əldə etmişdir: vergilərin ödənilməsi (5 pillə), əmlakın qeydiyyatına alınması (1 pillə), elektrik enerjisinin əldə olunması (3 pillə), kiçik investorların hüquqlarının qorunması (22 pillə), müqavilələrin icrası (6 pillə) və müflisləşmənin həll edilməsi (39 pillə). Buradan aydın olur ki, Azərbaycan ən yüksək irəliləyişi müflisləşmənin həll olunması və kiçik investorların hüquqlarının müdafiəsi kateqoriyaları üzrə əldə etmişdir.

Maliyyə resurslarına çıxış imkanı “2018 Doing Business Hesabatı”nda biznesin reallaşdırılması üçün ən mübahisəli amillərdən biri kimi qeyd olunub. Azərbaycan Respublikasında sahibkarlar üçün maliyyə resurslarına çıxış imkanının gücləndirilməsinə dövlət dəstəyi ilə əlaqədar Kredit Zəmanət Fondu yaradılması nəzərdə tutulmuşdur ki, onların fəaliyyətə başlaması bu hesabatın kreditə əlçatanlıq kateqoriyasında növbəti ildə mühüm irəliləyişə gətirib çıxara bilər.

Cari ildə Dünya İqtisadi Forumunun nəşr etdiyi "2017-2018 Qlobal Rəqabətlik Hesabatı"nda Azərbaycan iki pillə yüksələrək 35-ci yerdə mövqə tutub. Həmin hesabatda Azərbaycanın irəliləyişində başlıca rol Prezident

İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə biznes mühiti üzrə həyata keçirilən uğurlu iqtisadi islahatlara aiddir. Hal-hazırda dünyadakı iki ən nüfuzlu iqtisadyönlü hesabatında Azərbaycanın sürətlə irəliləməsi ölkəmizdə keçirilən sistemli və davamlı islahatların uğuruna dünya ictimaiyyətinin verdiyi dəyərdir. Azərbaycanın reytinginin yüksəlməsi Azərbaycana investisiya axını, iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətinin artması, qeyri-neft ixracının artması və yeni iş yerlərinin yaranmasına gətirib çıxarır.

Şəkil 1.2. Cari ildə Azərbaycanın “Doing Business” hesabatında sektorlar üzrə tutduğu mövqe (Mənbə: “Doing Business in Azerbaijan – 2018”)

FƏSİL II. AZƏRBAYCANDA BİZNES MÜHİTİNİN FORMALAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTİNDƏ DÖVLƏT TƏDBİRLƏRİNİN İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ QANUNVERİCİLİK TƏMİNATININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

2.1. Biznes mühitinin formalaşdırılması ilə bağlı dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri

İqtisadiyyatı birbaşa idarə etmək yerinə dövlətin özəl sektorlar arasında rəqabəti dəstəkləyən ümumi siyasət yürütməsi daha düzgün istiqamətdə atılmış fundamental bir addımdır. Biznes mühitinin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi istiqamətində hökumətlər müəyyən siyasətlər həyata keçirirlər:

Dövlətin məşğulluq siyasəti və əmək bazarının elastikliyi - İnsan kapitalından maksimum yararlanmanın təmin edilməsi baxımından əmək bazarının elastikliyi zəruri məsələdir. Dünya Bankı üçün aparılmış bir tədqiqatda belə nəticəyə gəlinmişdir ki, yatırım edilən iqtisadiyyatın əmək bazarı xarici investorun öz ölkəsiylə müqayisədə nə qədər elastikdirsə, investisiyanın həmin ölkəyə yatırılması şansı da bir o qədər yüksəkdir.

Elastik əmək bazarının olması xüsusilə də özəlləşdirmə siyasəti aparan ölkələr üçün faydalıdır. Dövlət müəssisələrini satın alan şirkətlər müəssisəni daha gəlirli və səmərəli etmək üçün çox zaman işçilərin sayını azaldırlar. İş yerlərini itirmiş işçiləri yeni işlə təmin edə bilmək üçün elastik əmək bazarının olmasına ehtiyac duyulur. Şirkətlər müvəqqəti çalışan işçiləri, natamam iş günü işləyənləri, müqavilə əsasında çalışan və birdən çox iş yerində işləyən işçiləri işə götürmək imkanına sahib olmalıdırlar. Bu hal mümkün olmadıqda, işsizlik daha da yüksəlir və ya işçilər qeyri-rəsmi iqtisadiyyatla məşğul olurlar.

Biznes ehtiyaclarına uyğun olaraq, əmək ehtiyatları ilə bağlı qərarların qəbul olunmasında *daha çox sərbəstliyin mövcud olması* hər bir ölkənin biznes mühitinin inkişaf etdirilməsinin vacib tərkib hissəsidir.

İşçilərin iş saatından artıq saatlar işləmək imkanları. Bəzi hökumətlər hər bir işçinin həftə ərzində işləyə biləcəyi saatların miqdarı ilə bağlı sərt məhdudiyyətlər tətbiq edir. Bu məhdudiyyətlər çox zaman müxtəlif sənaye sahələrində müxtəlif olmaqla şirkətin məhsuldarlığının düşməsinə səbəb ola bilər. Bununla yanaşı, bir çox işçilər artıq saatlar çalışaraq əlavə pul qazanmaq istəyirlər. İşçiləri və işəgötürənləri razı salmaq üçün qanunvericilik işəgötürənlərin öz işçilərini normadan artıq işləməyə məcbur etməsini qadağan edə bilər. Bununla yanaşı, əlavə iş görülən saatlara görə müəyyən əmsalla əlavə icbari kompensasiya qarşılığında işçilərin könüllü şəkildə əlavə işə cəlb oluna bilərlər.

Sosial müdafiə və işsizlik fonduna məqsəduyğun vergilər. Əmək haqqının

müəyyən hissəsi vergiyə cəlb olunur ki, bunun da bir qismini sosial müdafiə fonduna olan vergilər təşkil edir. Lakin həmin vergilərin münasib faizlə tutulmaması əhalinin sosial vergilərdən əziyyət çəkməsinə gətirib çıxara bilər. Vergi dərəcələrinin azaldılması şirkətlərin gəlirini artmasına, onların məqsədəuyğun vergiləri ödəmək həvəsinin güclənməsinə və qeyri-rəsmi iqtisadiyyatdan rəsmi iqtisadiyyata keçidə təşviq edir. Beləliklə, vergi dərəcələrinin azalması nəticəsində yarana biləcək büdcə gəlirlərinin azalması kompensasiya edilə bilər.

Natamam iş günü, müqavilə əsasında və müvəqqəti çalışan işçilərin işə götürülməsində sərbəstlik. Şirkətlər çox zaman mövsümi və ya layihələrlə bağlı olaraq yeni işçilərə ehtiyac duyurlar. Onlar həmin dövr ehtiyacları ödəmək üçün yeni işçilər qəbul etmək imkanına sahib olmalıdırlar.

Peşə təlimləri ilə bağlı məqsədəuyğun öhdəliklər. İşə götürülənlər öz işlərini tələb edilən səviyyədə görə bilməsi üçün praktiki tədbir olaraq işə götürənlər tərəfindən peşə təlimlərinə cəlb edilə bilərlər.

Əmək bazarının bütün göstəriciləri arasında işçilərin ixtisas və bacarıqları və işçilərin məhsuldarlığı Azərbaycanda fəaliyyət göstərən Avropa şirkətləri tərəfindən orta səviyyədən bir qədər daha yaxşı olaraq qiymətləndirildiyi halda, akademik təhsil ilə peşə təlimi ən aşağı səviyyədə qərarlaşmış, və digər göstəricilər isə orta səviyyədən aşağı qiymətləndirilmişdir.

Şəkil 2.1. Azərbaycanda əmək bazarındakı göstəricilərin qiymətləndirilməsi: 2016 və 2017-ci illərin müqayisəsi (“Aİ Biznes Mühiti Hesabatı 2017”).

Dövlətin vergi siyasətinin biznes mühitinin formalaşdırılmasında rolu - Vergilər dövlət büdcəsi artımının ən vacib amilidir. Bu büdcə isə, hökumətlərin tətbiq etdiyi əməliyyatların və siyasətlərin maliyyələşdirilməsi, əhəlinin təhlükəsizliyi və digər zəruri xidmətlərlin təmin edilməsi üçün əsas rol oynayır. Bununla yanaşı, səmərəsiz, ayrı- seçkiliyə yol açan və ağır dərəcəli vergiqoyma siyasəti vergi ödəyicilərinin vergiləri könüllü surətdə ödəməsində maneələr yarada bilər. Bunun nəticəsində isə vergi gəlirləri azalır, korrupsiya potensialı isə artır Sadə, şəffaf və ayrı-seçkiliyə yol verilməyən vergi siyasəti investorlar üçün cəlbedicidir. Bunun başlıca səbəbi isə odur ki, formal olaraq aşağı vergi dərəcələrinin kompleks toplusuna nəzərən bu siyasət sahibkarlara xərclərini və gəlirlərini daha asan və dəqiq şəkildə proqnozlaşdırmağa imkan verir. Xarici investorlara xüsusi vergi güzəştlərinin tətbiq olunması haqsız rəqabətə və yerli şirkətlərin maliyyə vəziyyətinə xələl gətirə bilər.

Gəlir vergisinin sadələşdirilməsi prosesi. Sadələşdirilmiş vergilərin tətbiqi şirkətlərə səmərəli fəaliyyət şəraitinin formalaşdırılmasına, vergilərin könüllü şəkildə ödənişinin təmin olunmasına, şirkətlərin öz xərclərini öncədən daha

dəqiq müəyyənləşdirməsinə və daha konkret maliyyə planları qurmasına, həmçinin, vergilərin toplanması prosesinin asanlaşdırılmasına yardım edə bilər. Ümumilikdə, şirkətlər arasında ayrı-seçkilik yaratmayan, aşağı vergi dərəcələrinin tətbiq olunduğu daha ədalətli və sadə vergi sistemi investisiyaların cəlb olunması və sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üçün ən ideal zəmindir.

Vahid gəlir vergisi dərəcəsinin tətbiq olunması. Vergi qoyma işinin sadələşdirilməsi üsullarından biri də vergilərin yüksəldilməsini aradan qaldıraraq «vahid gəlir vergisi», yəni mənfəət və gəlir vergilərinə vahid tarif tətbiq edilməsidir. Bu tədbirdən müəyyən müddətə və müəyyən şəraitdə istifadə edilə bilər. Şərqi Avropa ölkələrinin bir çoxu vahid gəlir vergisini müvəffəqiyyətlə tətbiq edir.

Əlavə dəyər vergisi (ƏDV) ödənişləri. Bir sıra vergi sistemlərində əvvəlcə xammaldan, sonra isə bu xammaldan istehsal edilən yekun məhsuldan təkrar vergi tutulur. Bu isə çoxqatlı vergilərə səbəb olur. Əlavə dəyər vergisi çoxqatlı vergi problemini aradan qaldırmaq imkanı yaradır. ƏDV satışın sonunda məhsul və xidmətlərin son istehlakçısından alınır. Bu vergi alış-satışın hər mərhələsində toplanır, lakin hər əvvəlki alış zamanı ödənilmiş vergi üçün təzminat təmin edilir. Azərbaycanda hal-hazırda ƏDV 18% məbləğində müəyyən olunmuşdur.

Elektron sənədləşdirmə. İnternet əsasında elektron sənədləşdirmə vasitəsilə vergi bəyannaməsinin doldurulmasıyla bağlı bir sıra ləngitmələr və səmərəsiz nəticələr aradan qaldırıla bilər.

Infrastruktura yatırılan investisiyaların biznes mühitinə əhəmiyyətli təsiri - İstənilən bir ölkənin infrastrukturunun (nəqliyyat şəbəkələri, yollar, kommunal xidmətlərin göstərilməsi şəbəkələri, telekommunikasiya şəbəkələri, su təchizatı, ictimai əmək və xidmətləri, təhsil sistemi və gömrük sistemi) keyfiyyət səviyyəsi xarici investisiyaların cəlb olunması, həmçinin KOM-ların

fəaliyyəti baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İƏİT-in yavaşmasına görə, səmərəli fəaliyyət göstərən infrastrukturlar öz təchizatçıları və müştəriləri ilə əməkdaşlıq mühitində investisiyaları cəlb edir və bununla da bazarın həcmi genişləndirirlər.

Effektiv fiziki infrastruktur şəraitinin yaradılması üçün hökumətlərin qoyduğu investisiyalar xarici investorların yatırdığı investisiyaların ümumi dəyərini optimallaşdırmaqla və beləcə də, gəlirlilik əmsalını artırmaqla XBI üçün əlverişli mühit təmin edir.

Yüksək səviyyəli infrastruktur investor və sahibkarlar üçün bazara daxilolma xərclərini aşağı salır, ixracatın inkişafını sürətləndirir, rəqabətə davamlılığını təmin edir. Infrastruktura uğurlu investisiya yatırımı təmin edilməsi üçün hökumətlər infrastrukturun inkişaf etdirilməsinə yönəlmiş fəaliyyət göstərən investorları xüsusi müdafiə etməlidirlər. Investorlar hüquqlarının, öhdəliklərinin və mübahisələrin həlli üsullarının təsvir olunduğu xüsusi müqavilələrə malik olmalıdırlar.

Gömrük sisteminin ölkənin biznes mühitinə təsiri - «Gömrük idarəetməsinə aid dünya standartları ilə uyğunlaşa bilməyən hökumətlər belə bir məntiqi faktla qarşılaşacaqlar ki, investorlar gömrük natarazlıqları nəticəsində onlara qoyulan yüksək maddi-texniki təchizat xərclərini ödəyə bilmirlər. Həmin ölkələrin maliyyə nazirləri XBI-nin daha təkmil gömrük idarəetməsinin tətbiq olunduğu ölkələrə axınının şahidi olacaqlar» - Beynəlxalq Ticarət Palatası.

Təchizat üzərinə qoyulan yuxarı tariflər istehsal xərclərini çoxaldır. Tariflər aşağı xərclərə malik, ixracat məkanı olaraq istifadə edilə biləcək ölkə axtaran şirkətlərin planlarını poza bilər. Gömrük ödənişləri zamanı yubatmalara səbəb olan idarəetmə uyğunsuzluqları malların bazara çatdırılmasına əngəl törədir. Gömrük idarəetməsi həm də korrupsiyanın tez-tez baş verdiyi yerlərdən biri olduğu üçün belə halların baş verdiyi gömrük

təşkilatları ticarətə, biznes mühitinə və investisiyalara ən çox maneələr törədən amillərdəndir.

Beynəlxalq və regional integrasiyanın biznes mühitinin inkişafında rolu - Biznes və investisiya mühitlərinin təkmilləşdirməsi istiqamətində atıla biləcək mühüm addımlardan biri də beynəlxalq və regional integrasiyanı təmin etməkdir. İqtisadiyyatı stimullaşdıran iqtisadi siyasətlərin tətbiqi ilə yanaşı, hökumətlər işgüzar əlaqələrin yaradılmasına gətirib çıxaran müqavilələrdə, təşkilatlarda, həmçinin investisiya sazişlərində iştirak etməlidirlər.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) üzvlük iqtisadi əməkdaşlığın genişlənməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu, yerli bazarlardan daha böyük bazarlara çıxmaq arzusunda olan KOM-lar üçün əhəmiyyətlidir. ÜTT-yə giriş prosesi XBI-in stimullaşdırılması üçün daha səmərəli biznes mühiti təmin edir.

İnsan kapitalına investisiya yatırımının əhəmiyyəti - İnsan kapitalı inkişafda olan iqtisadiyyatlar üçün işçi qüvvəsinin ucuzluğu, bir neçə xarici dil bilgisi və keyfiyyətli təhsil, xüsusilə də texniki bilik və peşə təlimi ilə bərabər təklif oluna biləcək rəqabətədavamlı üstünlüklərdəndir. Böyük təbii ehtiyatlara sahib olmayan ölkələr investorlara öz mövcud insan kapitalını təklif edə bilirlər. İstər gərgin əmək sərfinin tələb edildiyi istehsalat, istərsə də xidmət sahəsində səmərəli qiymətlərlə bacarıqlı işçi qüvvəsi təklif edə bilən ölkələr daim investisiya cəlb edə biləcək.

Dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi siyasətinin biznes mühitinə təsiri – Hökumətlər öz biznes mühitlərini inkişaf etdirməyə və global iqtisadiyyatda rəqabətə meyl etdikcə, onlar həm də iqtisadiyyatın iştirakçılarından sərbəst tənzimləyicilərə çevrilməlidirlər. Hökumətin əsas vəzifəsi firmaların əvəzinə fəaliyyət göstərmək deyil, onların müvəffəqiyyət əldə etməsi üçün əlverişli mühiti təmin etmək və onlar arasındakı münaqişələri idarə etməkdir. Özəlləşdirmə prosesi hökumətlərə bu yöndə hərəkət etmək üçün yardım edən

üsullardan biridir.

Özəlləşdirmə prosesi biznes sahələrini azad bazar şəraitində rəqabətin sərt şərtləri ilə qarşı-qarşıya qoymaqla onların səmərəliliyini yüksəltmək məqsədini güdür. Bundan başqa, bir çox hökumətlər özəlləşdirmədən şirkətlər üzərindəki sahibkarlıq hüququnu işçilərin və ya əhali kütləsinin öhdəliyinə verməklə sosial məqsədləri reallaşdırmağa çalışırlar. Bununla yanaşı, özəlləşdirmənin nəticələri acınacaqlı da ola bilər. Məsuliyyətsiz, qeyri-şəffaf dövlət monopoliyaları məsuliyyətsiz, qeyri-şəffaf özəl monopoliyalara çevrilə bilər.

Müvəffəqiyyətli özəlləşdirmə prosesinin təmin edilməsinin nə konkret, nə də uğursuzluqdan sığortalananmış, metodu yoxdur. Özəlləşdirmə prosesi siyasi cəhətdən mübahisəli, mürəkkəb bir məsələ olmaqla yerli şəraitdən və özəlləşdiriləcək müəssisənin cari xüsusiyyətlərindən asılıdır. Buna rəğmən, keçid dövründə olan ölkələrdə İƏİT, Dünya Bankı və digər iqtisadi inkişafda maraqlı olan təşkilatlar tərəfindən müəyyən müddət ərzində aparılmış özəlləşdirmə prosesi ərzində müəyyən təcrübələr əldə edilmişdir ki, onların müəyyən hissəsini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

Özəlləşdirmənin faydaları. Özəlləşdirmə nəticəsində firmaların məhsuldarlığı əsaslı şəkildə arta və qazanclar əldə edilə bilər. Lakin özəlləşdirmə eyni zamanda qısa müddət ərzində işsizliyin artmasına da gətirib çıxara bilər. Özəlləşdirmə prosesini yaşayan ölkələr qısa müddətə işsizliyin artmasını gözləməli və bu problemi yenidən təhsil və fərqli işlərə keçmə üsulları ilə həll etməyə hazır olmalıdırlar. Özəlləşdirmə prosesi şəffaf şəkildə həyata keçirilməli və özəl mülkiyyətin qorunması, düzgün korporasiya idarəçiliyi sistemi, rəqabət, səhmlər ticarəti və müvafiq qanunvericilik təmin edilməlidir.

Özəlləşdirmənin üsulları. Müəssisələr üç əsas üsulla özəlləşdirilir: 1. səhmləşdirmə vasitəsilə özəlləşdirmə (SÜÖ), 2. müəssisənin aktivlərinin vahid

alıcıya satılması və 3. kütləvi özəlləşdirmə. Sonuncu üsulda isə DM-lərin işçilərinə və ya böyük kütlələrə vauçerlər paylanılır, onlar bu vauçerlərlə özəlləşdirilmiş müəssisədə adətən ya pulsuz, və yaxud çox aşağı qiymətlərlə faiz əldə etmiş olurlar.

2.2. Azərbaycanda biznes mühitinin formalaşdırılması və onun inkişafı istiqamətində dövlət tədbirlərinin əsas istiqamətləri

Azərbaycan Respublikası biznes mühitinin əlverişliliyinin təmin olunması istiqamətində bir sıra vacib addımlar atmışdır. Daim təkmilləşən qanunvericilik bazası və görülmə tədbirlər investorlar üçün cəlbedici investisiya mühitinin formalaşmasına təkan verir.

Dövlət daim sahibkarların qayğısına qalır, onların hüquqlarının qorunması istiqamətində addımlar atır. 20 oktyabr 2015-ci ildə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, sahibkarlıq sferasında yoxlamalar 2 il müddətinə ara verilmişdir. Bu müddət ərzində yalnız insanların həyat və sağlamlığı, vergi yoxlamaları, dövlətin iqtisadi maraqları və təhlükəsizliyinə təhlükə törədə biləcək hallar üçün yoxlamalar həyata keçirilə bilər. AR Prezidentinin 3 noyabr 2017-ci il tarixli Fərmanına əsasən, bu yoxlamaların 2021-ci ilədək dayandırılması qərara alınmışdır.

01.01.2017-ci il tarixə:

Müəssisə və təşkilatların sayı: **107358**
-onlardan: **58039 Bakıda, 49319 digər ərazilərdə**
-onlardan: **10640 dövlət, 1701 bələdiyyə, 95017 xüsusi müəssisələr**

Fərdi sahibkarların sayı: **685406**
-onlardan: **542316 kişilər, 143090 qadınlar**
208733 Bakıda, 476673 digər ərazilərdə

Şəkil 2.2. Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin statistikasi (Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, “AR-da sahibkarlığın inkişaf dinamikası (2016)”).

Cədvəl 2.1.

	01.01.2017-ci il tarixinə		
	Müəssisə və təşkilatların sayı	Fərdi sahibkarların sayı	Ümumi sahibkarlar
Cəmi	107358	685406	792764
Bakı	58039	208733	266772
İqtisadi rayonlar:			
Abşeron	6858	31784	38642
Gəncə-Qazax	7200	96631	103831
Şəki-Zaqatala	4504	42343	46847
Lənkəran	6413	64083	70496
Quba-Xaçmaz	3192	37997	41189
Aran	14530	140647	155177
Yuxarı Qarabağ	2067	16694	18761
Kəlbəcər-Laçın	640	2601	3241
Dağlıq Şirvan	2025	22020	24045
Naxçıvan Muxtar Respublikası	1890	21873	23763

Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin regionlar üzrə bölgüsü (Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, “AR-da sahibkarlığın inkişaf dinamikası (2016)”).

Dövlət lisenziyalar və icazələrin sadələşdirilməsi istiqamətində də tədbirlər görür. 2015-ci il 2 noyabr tarixindən etibarən dövlət təhlükəsizliyi ilə əlaqədar hallar istisna olmaqla, lisenziyaların verilməsi İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən ASAN xidmət mərkəzlərində aparılmasına başlanılmışdır. Lisenziya tələb olunan fəaliyyət sahələrinin sayı 59-dan 37-yə kimi azaldılmış, qüvvədə olanlar isə müddətsiz lisenziyalar olaraq elan edilmişdir. Yeni verilən lisenziyaların müddətsiz verilməsinə başlanılmış, tələb olunan rüsumlar Bakıda 2 dəfə, regionlarda isə 4 dəfə azaldılmışdır.

İnvestisiyaların təşviqi dövlətin başlıca prioritetlərindən biridir. “İnvestisiya təşviqi sənədi” vasitəsilə sahibkarlıq subyektləri mənfəət və ya gəlirin 50%-nin vergisi, əmlak vergisi, torpaq vergisi, eyni zamanda idxal olunan texnika, texnoloji avadanlıq və qurğular üçün idxal zamanı ƏDV ödəməkdən 7 il müddətinə azad edirlər.

Azərbaycan ixracın təşviqi və dəstəklənməsi siyasətini həyata keçirməklə qeyri-neft məhsullarının ixracını gücləndirən tədbirlər həyata keçirir. “Made in Azerbaijan” brendinin xarici bazarda tanınması, bazar araşdırması və marketinq, yerli şirkətlərimizin xarici ölkələrdə ixracla bağlı sertifikat və patentlər alması, kənd təsərrüfatı məhsullarına ixraca görə geri ödəmə dəstəyinin verilməsi, həmçinin ixracı ödəyən istehsal kreditləri üçün əlavə güzəştlərin tətbiqi ixracı stimullaşdıran əsas tədbirlərdəndir.

Yerli istehsalın dəstəklənməsi həm idxalın azaldılmasına, həm də ixracın stimullaşdırılmasına yol açır. Azərbaycan Respublikası ərazisində iqtisadi maraqların qorunması naminə yerli istehsala zərər yetirən və ya zərər yetirmə riski yaradan dempinqli, artmış idxala qarşı antidempinq, mühafizə və kompensasiya tədbirləri həyata keçirilir.

Kənd təsərrüfatının inkişafı ölkənin başlıca hədəflərindəndir. Ölkədə ənənəvi kənd təsərrüfatı sahələri olan ipəkçilik, pambıqçılıq və tütünçülük sahələrinin inkişafına dəstək məqsədilə barama (5manat/1kq), pambıq (0.1manat/1kq), tütün (1manat/1kq), həmçinin şəkər çuğunduru (4manat/1ton) istehsalçılarına subsidiyalar nəzərdə tutulmuşdur.

Gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsi iqtisadiyyata mühüm təsir göstərir. Elektron gömrük xidmətinin inkişaf etdirilməsi, gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün tələb edilən sənədləşmə işlərinin azaldılması, “Yaşıl dəhliz” və digər beynəlxalq buraxılış sistemlərinin, həmçinin gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi üçün elektron bəyanetmə sisteminin tətbiqinə başlanılmışdır.

Sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, əlverişli biznes mühitinin yaradılması və vergi yükünün optimallaşdırılması üçün qəbul edilmiş qanuna əsasən, ödənilməmiş vergilərə görə hesablanmış faizlər və maliyyə sanksiyalarına görə 1 yanvar 2017-ci il tarixinə vergi orqanlarındakı hesab və rəqəblərindəki borcları Vergilər Nazirliyi silir.

Cədvəl 2.2.

S/S	Bölmə və qurumlar	Tədbirlərin sayı				Sahibkarların sayı
		Cəmi	Bakı	Region	Xarici ölkədə	
1	Sahibkarlığın inkişafı siyasəti şöbəsi	19	16	3		556
2	Bakı Biznes Tədris Mərkəzi	151	52	99		1780
3	Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu	39	6	33		3960
4	Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu	43	36		7	3293
CƏMİ:		252	110	135	7	9589

İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən sahibkarlara göstərilmiş dəstək tədbirləri (Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, “AR-da sahibkarlığın inkişaf dinamikası (2016)”).

2.3. Azərbaycanda əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılmasının qanunvericilik bazası və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Azərbaycanda istər makroiqtisadi, istərsə də sektorlar üzrə müəyyən məqsədlərə çatmaq üçün proqramlar tətbiq olunmuşdur. Ölkəmizdə 2004-2014-cü illər ərzində iqtisadi inkişafın başlıca amili neft-qaz sektoruna xarici investisiyaların cəlb olunması və dövlətin həm birbaşa, həm də dolaylı iştirakı ilə sərmayə qoyuluşu həyata keçirilmişdir. Yeni iqtisadi yanaşma isə özəl sektorun qeyri-neft sektoruna investisiya yatırımı stimullaşdırmaq üçün biznes mühitinin daha da inkişaf etdirilməsini tələb edir. Bu baxımdan da iqtisadi islahatlar biznes mühitinin getdikcə daha da təkmilləşdirilməsini, təsviq siyasətinin həyata keçirilməsini və institusional islahatların tətbiqini əhatə edəcəkdir. Makroiqtisadi sabillik və infrastrukturun inkişafını stimullaşdırmaqla dövlət biznes şəraitinin təkmilləşdirilməsinə öz töhfəsini verməyə davam etməkdədir.

Ölkədə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, onun rəqabətqabiliyyətliliyinin

yüksəldilməsi istiqamətində dövlət tənzimlənməsinin inkişafı, müasir beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan cəlbədicə biznes və investisiya mühitinin yaradılması və əlverişliliyinin artırılması, həmçinin bu sahədə mütərəqqi tənzimləmə və hüquqi bazanın formalaşdırılması ən mühüm məsələlərdir. Sadalanan hədəflərə nail olmaq üçün dövlət ardıcıl olaraq dövlət-sahibkar münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinə qeyri-qanuni müdaxilələrin və süni əngəllərin aradan qaldırılması, rəqabətqabiliyyətliliyin və ixracın genişləndirilməsi, sahibkarlara dövlət dəstəyinin və təsviq mexanizmlərinin yaradılması, beynəlxalq standartlara müvafiq olaraq elektron dövlət xidmətlərinin təmin edilməsi sahəsində kompleks tədbirlər sistemi həyata keçirmişdir. Sahibkarlıq sferasında son illər boyunca əldə edilmiş sürətli inkişafın davamlılığının təmin olunması və rəqabətqabiliyyətliliyin gücləndirilməsi, həmçinin beynəlxalq reytinglərdə ölkəmizin mövqeyinin daha da yüksəldilməsi məqsədilə Komissiya yaradılmışdır.

Bu tədbir vasitəsilə müasir beynəlxalq standartlara uyğunluq və aparıcı iqtisadiyyata malik ölkələrdə tətbiq edilən vergi xidmətlərinin əksəriyyətinin həyata keçirilməsi qarşıya qoyulan əsas məqsədlərdəndir. Bu baxımdan da, özəl sektorun inkişaf etdirilməsini və sahibkarlıq subyektlərinin rəsmiləşdirilməsinə təsviq edən, real vergi tarifləri olan, ehtiyatla müəyyən edilmiş, ədalətli və səmərəli vergi və icra sisteminin hazırlanması istiqamətində islahatlar davam etməkdədir.

Vergi sistemi və bu sistemin idarə olunması əlverişli biznes mühitinin mühüm bir hissəsi olduğuna görə, ölkəmizdə sahibkarlıq subyektlərinin vergi ödənişlərini həyata keçirməsini asanlaşdıran islahatlar həyata keçirilmişdir. Şəffaflığı yüksəltməklə vergi ödəyiciləri və vergi orqanları arasında inamı artırmaq, həmçinin davamlı iqtisadi inkişafın stimullaşdırılmasında vergi potensialını müəyyənləşdirmək üçün vergi sistemi və inzibatçılığının inkişaf etdirilməsi istiqamətində islahatlar davam etdiriləcəkdir. Bu sahədə irəliləmək üçün başqa ölkələrdə şirkətlərin vergi yükü, eləcə də bütün

əməliyyatlara görə dəyər zənciri boyunca vergiləri nəzərə alınmaqla ədalətli vergi səviyyəsi qiymətləndiriləcəkdir. Bununla yanaşı, sahibkarlıq subyektləri üçün lazım olan maliyyə öhdəliklərinin proqnozlaşdırılması üçün ölkədəki vergi öhdəliklərinin aydın müəyyən olunması və proqnozlaşdırılması sahəsində olan mümkün islahatlar təhlil edilərək qiymətləndiriləcəkdir. Bu islahatlar çərçivəsində fəaliyyətə başlayan sahibkarlıq subyektlərinin rəsmi qeydiyyatını stimullaşdırmaq və vergi bazasını genişləndirmək üçün vergilərin icrası xərclərinin azaldılması cəhdləri nəzərdən keçiriləcəkdir. Qeyd olunan islahatlardan əlavə, iqtisadi fəaliyyətin təşviqi, prioritet sektorlarda inkişafın stimullaşdırılması və xarici investisiyaların cəlb olunması üzrə seçilən vergi qaydalarının effekti davamlı şəkildə qiymətləndiriləcəkdir. Islahatların səmərəli icrasını həyata keçirmək üçün proses boyunca müvafiq hesabatlılıqdan əlavə, vergi inzibatçılığı kimi fərqli amillərin də rolu təhlil ediləcək və müvafiq şəkildə nəzərə alınacaqdır. Vergilər ilə əldə olunan vəsaitlərin dövlət proqramları vasitəsilə yeni iş yerlərinin açılmasına və iqtisadi artıma töhfə verən şirkətlər inkişaf etdiriləcək və iqtisadi inkişafa dəstək olan sahələrə investisiya yatırımı imkanları təhlil olunacaqdır.

Özəl sektorun inkişafına dəstək verən əlverişli biznes mühitini yaratmaq üçün Azərbaycanda rəqabətə stimül verən əhəmiyyətli islahatlar həyata keçirilmişdir.

Yalnız tam rəqabət şəraitində iqtisadiyyatı stimullaşdırmaqla yerli məhsul və xidmətlərin rəqabətqabiliyyətliliyini yüksəltmək olar. Rəqabət mühitinin inkişaf etdirilməsi sağlam və təkmil rəqabət qanunvericiliyinin mövcudluğunu, bu qanunvericiliyin müstəqil və effektiv fəaliyyət göstərən rəqabət qurumu vasitəsilə həyata keçirilməsini və ümumi mənada rəqabət prinsiplərini tətbiq edən, rəqabətin inkişafındakı maneələri aradan qaldıran və inhisarçılığın qarşısını alan iqtisadi siyasətin tətbiqini tələb edir. Rəqabət qanunvericiliyinə əməl olunmaması hallarının ilkin olaraq araşdırılması və aşkar olunmuş qanun pozuntuları ilə əlaqədar qərarların qəbulu iki fərqli istiqamət olduğundan onların müvafiq ixtisaslaşmaları tələb edilir. Bununla

bağlı olaraq qabaqcıl dünya təcrübəsinə (ABS, Latviya, Litva, Avstriya, Macarıstan, Çexiya və s.) əsaslanaraq Azərbaycanda müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərən rəqabət orqanının qurulması nəzərdən keçirilməklə beynəlxalq təcrübəyə müvafiq olaraq Rəqabət Məcəlləsi qəbul olunacaqdır.

Azad ticarət razılaşmalarından meydana çıxan iqtisadi faydalardan yararlanmaq məqsədilə Azərbaycan davamlı şəkildə əlverişli ticarət sazişləri bağlayır.

Azərbaycan bundan sonra da ikitərəfli və çoxtərəfli ticarət müqavilələrinin bağlanması ilə ixrac fəaliyyətini stimullaşdıracaq və ticarət marjasını yüksəltməklə biznes mühitinin əlverişliliyi təmin olunacaqdır. Mövcud nəqliyyat-logistika infrastrukturu xarici ticarətin gücləndirilməsi üçün daha da təkmilləşdiriləcək, eyni zamanda da Dünya Bankının "Logistik Nailiyyət İndeksi"ndə ölkəmizin statusunun daha da yüksəldilməsi üçün ticarət logistikası üzrə təkmilləşdirmələr aparılacaqdır.

Hazırlanacaq yeni azad ticarət sazişləri bazarların təhlilinə əsaslanacaqdır. Bununla yanaşı, ənənəvi MDB bazarlarından başqa, qeyri-neft ixracını stimullaşdırmaq məqsədilə Çin, Avropa İttifaqı, Körfəz ölkələri kimi bazarlara daxil olmaq yolunda fəaliyyət davam etdiriləcəkdir. Dövlətin dəstəyi ilə ixrac bazarlarında logistika mərkəzləri tikintisi həyata keçiriləcək, onların risk təhlili və texniki-iqtisadi əsaslandırılması aparılacaq, həmçinin bu layihələrin ölkənin ixracına bəxş edə biləcəyi real dəyər proqnozlaşdırılacaqdır.

Biznes mühitinin inkişafı istiqamətində görülən tədbirlərdən biri də odur ki, qlobal informasiya cəmiyyətinin bir sahəsi olan elektron ticarətin beynəlxalq normalara uyğun formada infrastrukturunun və hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi təmin edilməklə, daxili istehsalın xarici bazarlara çıxışının e-ticarət vasitəsilə həyata keçirilməsi stimullaşdırılacaqdır.

Bununla yanaşı, ticarət kontraktlarının bağlanması və beynəlxalq müqavilələrdə iştirak haqqında qərarların ehtimal olunan iqtisadi, siyasi və sosial nəticələri təhlil olunacaqdır. İran və Türkiyə ilə ikitərəfli saziş

imkanları nəzərdən keçirilərkən müxtəlif sektorlar üzrə mümkün təsirlərin qiymətləndirilməsi də önəmlidir. Bu istiqamətdə hazırlıq tədbirlərinin həyata keçirilməsi, o cümlədən risklərin minimumlaşdırılması üzrə təkmilləşdirmə işlərinin aparılması və həmçinin sazişlər bağlandığı təqdirdə xüsusi tədbirlərin tətbiq olunması vacibdir.

Əlverişli biznes mühitinin inkişaf etdirilməsi üçün elektron hökumət xidmətlərinin e-vergi, e-ödəniş, e- intellektual idarəetmə və s. elektron xidmətlərinin təşkilini, müasir rəqəmsal texnologiyaların tətbiqini genişləndirməklə və onlardan istifadə imkanlarını sadələşdirməklə təkmilləşdirilməsi prosesi davam etdiriləcəkdir. Dövlət daim iqtisadiyyatın inkişafına dəstək verəcək və beləliklə, dövlət idarəetməsinin təkmilləşdirilməsi iqtisadi səmərəliliyin ümumi artırımına zəmin yaradacaqdır.

Bütün dünyada Azərbaycan brendi kimi tanınan “ASAN xidmət” mərkəzlərinin əhatə dairəsi genişləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Ümumilikdə isə, dövlət orqanlarının informasiya sistemlərinin integrasiyası vasitəsilə elektron xidmətlərin səmərəliliyi, çevikliyi və şəffaflığı təmin ediləcək ki, bunun vasitəsilə sahibkarlıq subyektlərinin öz resurslarına qənaət etməsi, yerli və beynəlxalq səviyyədə qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsi, bazarlara və resurslara çıxış imkanlarının genişlənərək ölkəyə investisiya axını təmin olunacaqdır. Mütəmadi şəkildə istehlakçı məmnunluğu indeksinin ölçülməsi vasitəsilə dövlət xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və biznes mühitinin davamlı olaraq təkmilləşdirilməsi həyata keçiriləcəkdir.

Azərbaycanda dövlət satınalmaları iri həcmdə olduğu üçün, məhsul və xidmətlərin satınalma əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi, eyni zamanda dövlət satınalmaları prosedurunun sürət və səmərəliliyinin yüksəldilməsi təmin ediləcəkdir. Bununla yanaşı, dövlət satınalmalarının irihəcmli olmasından yararlanaraq, ölkədə fəaliyyət göstərən yerli şirkətlərə, həmçinin kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə dəstək üçün dövlət tenderləri üzrə müəyyən normativlərin yaradılması təmin ediləcəkdir.

Azərbaycanda dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığının daha da gücləndirilməsi və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması üçün tədbirlərin səmərəli və vaxtında icrası təmin ediləcəkdir. İnfrastruktur sahələrinin inkişafı etdirilməsi üçün özəl sərmayənin cəlb olunması biznesin inkişafına əlavə töhfə verəcəkdir.

Ölkədəki məhsulların əksəriyyəti, o cümlədən də yeyinti məhsulları standartlara uyğun məcburi sertifikatlaşdırılır. Mövcud qanunvericiliyə görə milli standartlaşdırma sisteminin idarə olunması və tənzimlənməsi işlərinə cavabdeh olan mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsidir (SMPDK). Komitədən əlavə, standartların hazırlanması, sertifikatlaşdırma, qiymətləndirmə və bazarda məhsulların standartlara və təhlükəsizlik tələblərinə uyğunluğuna nəzarəti digər müvafiq dövlət orqanları da həyata keçirə bilirlər.

Azərbaycanın milli standartlaşdırma sistemi inkişaf etmiş ölkələrdə mövcud olan və Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) tələbləri əsasında yaradılmış milli standartlaşdırma sistemləri ilə müqayisədə bir sıra fərqli xüsusiyyətlərə sahibdir. Bir çox MDB dövlətləri, həmçinin Rusiya Federasiyası, Ukrayna, Qazaxıstan və Gürcüstan bu cür fərqlərin yox edilməsi və istehsal olunan məhsulların dünya bazarında sərbəst dövriyyəsinə şəraitin təmin edilməsi üçün ÜTT-nin tələbləri və Avropa İttifaqının modeli üzrə öz mövcud standartlaşdırma sistemlərini beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırmaqdadırlar.

Azərbaycan istehsalı olan məhsulların beynəlxalq ticarətdə sərbəst dövriyyəsinin həyata keçirilməsi və idxal-ixrac əməliyyatlarını sadələşdirmək üçün bir sıra tədbirlərin görülməsi vacibdir. Bu tədbirlər ilkin olaraq hüquqi bazanın formalaşdırılmasından başlayaraq milli standartların beynəlxalq və Avropa standartlarının tələblərinə uyğunlaşdırılmasıyla bağlı müvafiq tədbirlər planının tərtib edilməsinədək olan prosesləri əhatə edir.

Institusional səviyyədə islahatlar aparılarkən bəzi mühüm meyarlar əsas kimi götürüləcəkdir: məhsulların təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə

liberal biznes mühitinin yaradılması arasında balansın təmin olunması; idarəetmə strukturunun bazar iqtisadiyyatı prinsipləri, eləcə də maraqların toqquşmaması, şəffaflıq, liberallıq prinsipləri əsasında qurulması; tənzimləmə ilə bağlı tədbirlərin məhsulların təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə məhdudlaşdırılması və keyfiyyətin yüksəldilməsinə xidmət edən standartlaşdırmanın məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyinin gücləndirilməsinə töhfə verən fəaliyyətə çevrilməsi; dövlətin idarəetmə məsrəflərinin rasionallaşdırılması; sahibkarlıq fəaliyyətinə zəruri qaydada minimum müdaxilənin təmin olunması; istehsalata dövlətin nəzarət etməsinin bazara dövlət nəzarəti ilə əvəz olunması, istehsalata nəzarətin isə uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarına həvalə olunması; özəl sektorun normativ sənədlərinin tətbiqinə sərf olunan xərclərinin mümkün qədər ixtisar olunması və prosedurların sadələşdirilməsi; milli standartlaşdırma sisteminin fəaliyyətində özəl sektorun daha fəal iştirakının təmin olunması.

Investisiyaların cəlb olunması üçün ən vacib istiqamətlərdən biri təkmil, stabil və proqnozlaşdırıla bilən biznes mühitinin mövcudluğudur. Ölkənin investisiya imicini formalaşdıran ən əsas faktorlar arasında məhz beynəlxalq reytinglərdə ölkənin mövqeyi mühüm yer tutur. Belə ki, həmin reytinglər investorlar üçün vacib olan bir çox faktorlar (makroiqtisadi sabitlik, məhkəmə sistemi, investisiya mühiti və s.) üzrə göstəricilərə sahibdirlər. Beləliklə, investor sadəcə həmin reytingləri gözdən keçirməklə ölkə haqqında fikir formalaşdırı bilər.

Azərbaycanın beynəlxalq reytinglərdə mövqelərinin yüksəldilməsinə görə bir sıra istiqamətlərdə fəaliyyətlər davam etdiriləcəkdir:

- 1) qanunvericiliyin qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə əsasən təkmilləşdirilməsi;
- 2) qəbul olunmuş qərarların icrasının təmin edilməsi;
- 3) iqtisadi islahatların kommunikasiya əlaqələrinin gücləndirilməsi vasitəsilə xarici və yerli ictimaiyyətin məlumatlandırılması.

Biznesin fəaliyyətinin asanlıqının əsas göstəricilərindən biri Dünya Bankı Qrupu tərəfindən ilbəl qiymətləndirilən, özəl sektorun inkişafına

dəstək olan qayda və normalara əsaslanan “Doing Business” hesabatıdır. Bu hesabatla əsasən, son illərdə Azərbaycanda biznesin təşkili prosesi asanlaşmışdır. Belə ki, bir çox islahatlar və təkmilləşdirmələr - sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyət göstərməyə başlaması üçün “bir pəncərə” sisteminin tətbiq olunması, şirkətlərdə möhürdən istifadə edilməsi tələbinin ləğv edilməsi, vergi, sosial sığorta ödənişləri üzrə elektron sistemin təkmilləşdirilməsi üzrə 2007-2014-cü illər ərzində ölkə Prezidentinin imzaladığı sərəncamlar və digər islahat tədbirləri nəticəsində Azərbaycan artıq 2016-cı ildə dünyada 189 ölkə arasında 63- cü yerə yüksəlmişdir.

Doing Business hesabatının təhlili nəticəsində bir çox faydalı məlumatlar üzə çıxır: Azərbaycan bu hesabatda sahibkarlıq fəaliyyətinə başlama, əmlakın qeydiyyatdan keçirilməsi, investorların hüquqlarının müdafiəsi, müqavilələrin icrası, vergilərin ödənilməsi kimi göstəricilər üzrə qənaətbəxş mövqeyə malikdir.

Azərbaycanda biznesin təşkil edilməsinin asanlaşdırılmasına diqqətin cəlb olunması iqtisadi inkişafın dəstəklənməsi istiqamətində aparılan cari islahatlara dəstəkdir. Buna görə də, əlavə islahat imkanlarını və həmin sahədə görülməli tədbirləri araşdırmaq üçün ölkə Prezidentinin 2016-cı il 13 iyul tarixli Sərəncamına əsaslanan müvafiq Komissiya formalaşdırılmışdır. İnkişaf məqsədli tədbirlərin prioritetlərinin müəyyən olunmasında beynəlxalq reytinglər faydalı rola malikdir.

Çağdaş dövrdə qlobal və regional səviyyədə investisiyaların cəlb olunması istiqamətində rəqabət sərtləşir və biznesin təsviqi mexanizmləri inkişaf etdirilir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən islahatlar sürətləndirilməklə, regional çərçivədə investisiyaların cəlb olunması istiqamətində ölkənin daha əlverişli mövqeyə çatdırılması planlaşdırılır. Belə ki, daha geniş miqyasda investisiya cəlb olunmaqla həm ölkənin tədiyyə balansındakı gərginlik yox ediləcək, həm də tədricən optimallaşan dövlət investisiyaları öz yerini özəl sərmayələrlə əvəzləyərək, dayanıqlı iqtisadi inkişaf təmin olunacaqdır. Azərbaycanda biznesin təsviq edilməsi mühitinin beynəlxalq reytinglərdə əks

etdirilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Sahibkarlıq subyektlərinin inkişafını stimullaşdıran şərait yaratmaq və biznes mühitini təkmilləşdirmək məqsədilə Azərbaycanda məqsədyönlü iqtisadi islahatlar tətbiq olunmaqdadır. İslahatlara əlavə dəstək kimi yaranan cari imkanlar üzrə daha düzgün qərar qəbulu sahəsində həyata keçiriləcək tədbirlər sırasına statistika infrastrukturunun inkişafı da daxildir.

Xarici Birbaşa İnvestisiyalara şərait yaratmaq, bazar infrastrukturunu təkmilləşdirmək və sahibkarlıq subyektlərinə daha əlverişli mühit təmin etmək məqsədilə reallığın əks olunduğu faktlara əsaslanan siyasət və biznes qərarlarının verilməsi üçün statistika əhəmiyyətli idarəetmə vasitəsidir. Azərbaycanın malik olduğu milli statistika sistemi iqtisadi hesablamaları və çoxçeşidli məlumatları özündə cəmləşdirib emal edərək Dövlət Statistika Komitəsinin (DSK) kanalları vasitəsilə dərc olunmuş çoxsaylı statistikaya çıxış imkanları təmin edir. Bu səbəbdən, gələcək təşəbbüslərin davamlılığı baxımından milli statistika sisteminin lazımi ehtiyatlarla təmin olunması, dövlət orqanlarının qarşılıqlı əməkdaşlığı və məlumat sistemlərinin integrasiyası mühüm əhəmiyyətə malikdir. Milli statistika sistemi dəqiqliyin artırılması, məlumatlar arasında mümkün ola biləcək fərqlərin azaldılması və məlumatların daim yenilənməsinin təkmilləşdirilməsi yolu ilə statistik infrastrukturun səmərəliliyinin yüksəldilməsini təmin edəcəkdir. Beləliklə, bütün texniki məsələlər diqqətə alındıqdan, müvafiq qanunvericilik bazası inkişaf etdirildikdən sonra təkmil statistik infrastruktur mühüm analizlərin aparılmasına imkan verəcək və qərarların qəbulu prosesinin, eləcə də vətəndaşların prosesə cəlb olunmasının səmərəliliyini yüksəldəcəkdir.

Azərbaycanı investorların nəzərində əhəmiyyətli və müsbət mövqeyə malik bir ölkə kimi göstərən bir sıra faktorlar vardır: ölkənin təbii iqtisadi xüsusiyyətləri; siyasi sabillik və təhlükəsizlik; biznes mühitinin ayrı-ayrı elementləri üzrə təkmil sistemə malik olması (keyfiyyətli dövlət xidmətləri, biznesə başlama, elektron xidmətlər, yoxlamaların dayandırılması, liberal lisenziyalaşma); fiziki infrastruktur. Bu müsbət cəhətlərin ölkəyə investisiya

yatırımının davamlılığını təmin etməsi üçün islahatlar davam etdirilməkdədir.

Investisiyaların təşviqi agentlikləri xarici investisiyaların cəlb olunmasında və biznes mühitinin təkmilləşdirilməsində aktiv rol oynayır. Bu agentliklər xarici investisiyaların cəlb olunması üçün investorlara dəstək məqsədilə iş icazələrinin alınması, sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyatdan keçirilməsi, potensial biznes tərəfdaşlarıyla əlaqələrin yaradılması, məqsədyönlü subsidiyalar vasitəsilə layihələrin maliyyələşdirilməsi, dövlət təşkilatlarında lobbiçilik fəaliyyətinin göstərilməsi və s. kimi tədbirlər həyata keçirirlər.

Ölkəmizdə iqtisadi artım və inkişaf məqsədlərinə müvafiq şəkildə xarici investisiyaların cəlb olunması və həcmnin artırılması istiqamətində önəmli təşəbbüslər həyata keçirilmişdir. Yaxşı idarəetmə strukturunun formalaşdırılması və stimulların (maliyyə, tənzimləmə və ya vergi sahəsində) müəyyən olunması Azərbaycanın xarici investisiyaları cəlb etməsinə kömək göstərə bilər. Maliyyə, tənzimləyici və vergi stimulları ətrafında formalaşdırılmış dövlət siyasətinin potensial effektləri əlavə dəyərin formalaşdırılmasının asanlaşdırılması üçün qiymətləndirilə bilər.

Potensial stimulların formatı 3 başlıca sahə üzrə qruplaşdırılmaqla geniş diapazonda mövcuddur: Tənzimləyici stimullar - xarici investorlara əmlak üzərində mülkiyyət hüququnun verilməsi, valyuta nəzarəti məhdudiyyətinin və yaxud kapital tələblərinin azaldılması, həmçinin əcnəbi işçilərin işə qəbulu kimi fayda və təminatları əhatə edir. Maliyyə stimulları - vergi və yığımından azadolma üzrə xərcləri, kapitalla vergi güzəştlərini, elmi-tədqiqat kreditlərini, rüsumlardan güzəştləri ehtiva edir. Vergi güzəştləri isə müəyyən şərtlər əsasında və müəyyən müddətə gəlirlərdən bütün tutulmaları, yerli və korporativ vergiləri nəzərdə tutur. İqtisadi inkişafın təmin edilməsi üçün Azərbaycanda artıq bu alətlər tətbiq olunur. Növbəti illərdə stimullar davamlı şəkildə yenidən nəzərdən keçirilib yenilənəcəkdir.

Maliyyə sektoru tərəfindən investisiyaların cəlb olunmasına və qiymətli kağızlar bazarının inkişaf etdirilməsinə ehtiyac yaranmışdır.

Bazarda valyuta derivativlərinə (forvard, fyuçers, svop, opsiyonlar) tələbat çoxdur. Bu tələbatın qarşılana bilinməməsi və kommersiya sektorunun sözügedən alətlərdən istifadə etmə imkanının yoxluğu sahibkarlar üçün qeyri-müəyyənlikdən əlavə, başqa risklər də yaradır. Xarici valyuta derivativləri bazarının inkişaf etməsi Azərbaycan xarici sərmayənin cəlb edilməsi üçün imkan yarada bilər.

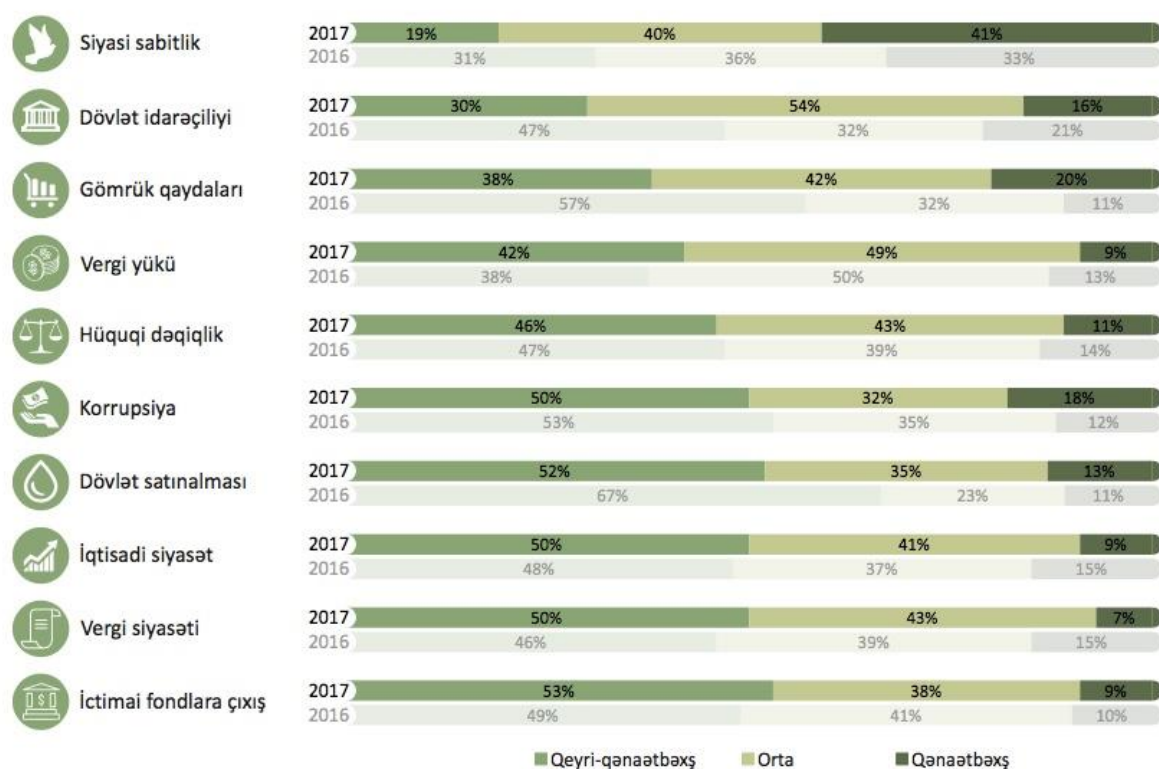
Tamamlanmamış infrastruktur layihələrinin davam etdirilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafı məqsədilə beynəlxalq inkişaf bankları ilə əməkdaşlığın qurulması və dövlət-özəl sektor arasında qarşılıqlı əlaqələr xüsusi əhəmiyyətə kəsb edir. Hazırkı şəraitdə beynəlxalq investorların cəlb edilməsi üçün problemlə aktivlərin satışı bazarının formalaşdırılması, həmçinin Azərbaycana beynəlxalq aktivləri idarəetmə şirkətlərinin cəlb olunması zəruridir. Buna görə qanunvericilikdə müvafiq dəyişikliklərin tətbiq olunmasına, aktivləri idarəetmə şirkətinin qurulmasının hüquqi bazasının formalaşdırılması məsələsinə baxıla bilər. Maliyyə bazarlarının inkişaf etdirilməsi və xarici sərmayələrin cəlb edilməsi məqsədilə dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsinin sürətləndirilməsi və səhmlərin ilkin kütləvi təklifinə (IPO emissiyasına) başlanılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Bundan əlavə, Azərbaycanda islam maliyyəsinin inkişaf etdirilməsi də xarici investisiyaların (xüsusən də Körfəz ölkələrindən) cəlb olunması üçün xüsusi təkan ola bilər. Real sektorda maliyyə xidmətlərinə çıxışın asanlaşdırılması, eyni zamanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı baxımından İslam maliyyə institutları faydalı platforma hesab edilir. Ölkədə iqtisadi artıma və inkişafa dəstək yolunda xarici investisiyaların cəlb olunmasında onların rolu dəyərləndiriləcəkdir.

Ölkənin investisiya mövqeyi və investorlar üçün cəlbediciliyinə beynəlxalq və regional iqtisadi təşkilatlara üzvlük amilləri də təsir göstərir. Misal üçün, investorlar ÜTT-yə üzv olan ölkəni mülkiyyət və investor hüquqlarının müdafiəsi və ölkənin ÜTT qarşısında məsuliyyətinin olması səbəbindən sabit və proqnozlaşdırıla bilən biznes və investisiya mühiti

mövcud ölkə kimi qəbul edirlər və həmin ölkəyə daha çox investisiya qoyurlar.

2016-cı ildə siyasi sabitlik işçilərin ixtisas və bacarıqları və infrastrukturdan sonra, bütün biznes mühiti göstəriciləri arasında üçüncü ən yaxşı qiymətləndirilən faktor olmuşdur. Bu il bu göstəricini yaxşı olaraq qiymətləndirən şirkətlərin nisbəti 41%-ə yüksəlmişdir (2016-cı ildə 33%-dən). Sahibkarların fikrincə, eynilə, dövlət idarəçiliyi də bu il müsbət nəticə göstərmişdir: narazı respondentlərin nisbəti 2016-cı illə müqayisədə 2017-ci ildə 47%-dən 30%-ə enmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, 2016-cı ildə Dünya İqtisadi Forumu tərəfindən həyata keçirilən “İcraçı Rəy Sorgusuna” əsasən, siyasi və dövlət məsələlərində qeyri-sabitlik Azərbaycanda biznes fəaliyyəti baxımından ən az problem yaradan faktordur.

Şəkil 2.3. Azərbaycanda iqtisadi siyasətin və institutların qiymətləndirilməsi üzrə 2016 və 2017-ci illərin müqayisəsi (Mənbə: “Aİ Biznes Mühiti Hesabatı 2017”)

Nəticə və Təvsiyələr

Təkmil biznes və investisiya mühiti olmadan davamlı inkişaf baş verə bilməz. Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətlərini davam etdirmələri və məsuliyyətli davranış göstərmələri üçün düzgün idarəetmə və tənzimləmə sistemi olmalıdır. Biznes mühitin tənzimləyərkən hökumət elə davranmalıdır ki, burada həm hökumətin milli maraqları, həm də müəssisələrin kommersiya məqsədləri təmin olunmalıdır. Dövlət prosesləri birbaşa idarə etmək yerinə daim tənzimləmə funksiyasını həyata keçirməlidir.

İnfrastrukturun (nəqliyyat, kommunikasiyalar və s.) təkmilləşdirilməsi vasitəsilə milli iqtisadiyyatın inkişafında çətinlik törədən amillər aradan qaldırılmalıdır. Bu zaman görülməli işlərin texniki standartlara və tələblərə uyğunluğu da yoxlanılmalıdır.

Öz vergiqoyma sistemlərində islahatlar apararkən hökumətlər vergi strukturunu sadələşdirməyə çalışmalı, onlayn vergi sənədləşdirilməsini təklif etməlidirlər. Ölkə ərazisində vergiqoyma subyektləri müəyyən olunmalı və vergidən yayınma hallarının qarşısı alınmalıdır. İqtisadiyyatın inkişafında başlıca amil olan insan amilinin inkişafına kapital qoyuluşu təmin olunmalı, ixtisaslı işçi qüvvəsinin daxildə yetişdirilməsi istiqamətində tədbirlər görülməlidir. İnsan kapitalının rəqabətə davamlılığını təmin etmək inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsidir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYATLAR

“Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”;

A.B.Abbasov “Biznesin təşkili və idarə edilməsi”;

A.B.Abbasov “Biznesin əsasları”;

ATƏT – “Faydalı biznes və investisiya mühitinə dair vəsait”;

“Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası;

“Doing Business in Azerbaijan” 2017;

“Aİ biznes mühiti hesabatı Azərbaycan” 2017;

“Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;

“Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu;

www.taxcs.gov.az

www.economy.gov.az

www.stat.gov.az

<http://ictfund.gov.az>

www.e-qanun.az

www.bbc.com

www.iqtisadiislahat.org

www.customs.gov.az